

UNIVERZITET U BEOGRADU
EKONOMSKI FAKULTET

MASTER RAD

PREDMET: Monetarni menadžment

Tema: Ekonomski odnosi i finansije u islamskom svetu

Studijski program: Bankarski i finansijski menadžment

Mentor:

Prof. Velimir Lukić

Student:

Amina Stupljanin 2312/19

Beograd, decembar 2023. godine

Izjava o korišćenju

Dozvoljavam da se objave moji lični podaci vezani za dobijanje akademskog naziva master ekonomiste, kao što su ime i prezime, godina i mesto rođenja i datum odbrane rada.

Ovi lični podaci mogu se objaviti na mrežnim stranicama digitalne biblioteke, u elektronskom katalogu i u publikacijama Univerziteta u Beogradu – Ekonomskog fakulteta.

Ovlašćujem biblioteku Univerziteta u Beogradu – Ekonomskog fakulteta da u svoj digitalni repozitorijum unese moj završni (master) rad pod naslovom:

Ekonomski odnosi i finansije u islamskom svetlu

koji je moje autorsko delo.

Završni (master) rad sa svim prilogima predao/la sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moj završni (master) rad, pohranjen u Digitalnom repozitorijumu Univerziteta u Beogradu – Ekonomskog fakulteta i dostupan u otvorenom pristupu, mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u CC BY licenci Kreativne zajednice (Creative Commons), a kojom je dozvoljeno umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje dela, i prerade, uz adekvatno navođenje imena autora, čak i u komercijalne svrhe.

U Beogradu, 1.3.2024.

Potpis autora

A. Sturjanin

Izjava o akademskoj čestitosti

Student/kinja: Amina Stupljanin

Broj indeksa: 2296/22

Autor/ka maste rada pod nazivom:

Ekonomski odnosi i finansije u vladavinskom svetu

Potpisivanjem izjavljujem:

- da je rad isključivo rezultat mog sopstvenog istraživačkog rada;
- da sam rad i mišljenja drugih autora koje sam koristio/la u ovom radu naznačio/la ili citirao/la u skladu sa Uputstvom;
- da su svi radovi i mišljenja drugih autora navedeni u spisku literature/referenci koji su sastavni deo ovog rada i pisani u skladu sa Uputstvom; o da sam dobio/la sve dozvole za korišćenje autorskog dela koji se u potpunosti/celosti unose u predati rad i da sam to jasno naveo/la;
- da sam svestan/na da je plagijat korišćenje tuđih radova u bilo kom obliku (kao citata, parafraza, slika, tabela, dijagrama, dizajna, planova, fotografija, filma, muzike, formula, veb sajtova, kompjuterskih programa i sl.) bez navođenja autora ili predavljanje tuđih autorskih dela kao mojih, kažnjivo po zakonu (Zakon o autorskom i srodnim pravima, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 104/2009, 99/2011, 119/2012), kao i drugih zakona i odgovarajućih akata Univerziteta u Beogradu;
- da sam svestan/na da plagijat uključuje i predavljanje, upotrebu i distribuiranje rada predavača ili drugih studenata kao sopstvenih;
- da sam svestan/na posledica koje kod dokazanog plagijata mogu prouzrokovati na predati master rad i moj status;
- da je elektronska verzija master rada identična štampanom primerku i pristajem na njegovo objavljivanje pod uslovima propisanim aktima Univerziteta.

Beograd, 1.3.2024.

Potpis A Stupljanin

„Izjavljujem da sam master rad pod naslovom „Ekonomski odnosi i finansije u islamskom svetu“ izradila samostalno uz mentorstvo prof. Velimira Lukića. Prilikom pisanja sam koristila literaturu koja je navedena na kraju rada. Tuđe reference, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti sam navodila citiranjem ili povezanim fusnotama i korišćenim bibliografskim referencama, te nijedan deo rada ne krši bilo čija autorska prava.“

Amina Stupljanin

APSTRAKT

Ekonomija koju poznajemo i izučavamo je dominantno vezana i celokupno svoje funkcionisanje crpi iz kapitalističke privrede. Ova činjenica je opravdana s obzirom na viševjekovnu dominaciju država Zapadne Evrope i Amerike kako u ekonomskom tako i u političkom svetu. U središtu ovih politika jeste maksimizacija profita. Sa ekspanzijom arapskog kapitala na svetskim tržištima javilo se i veće interesovanje za načinom funkcionisanja islamske ekonomije koja ima drugačije postulate u odnosu na tržišne ekonomske sisteme. Islamska ekonomija se oslanja na glavne moralne, etičke, pravne i ekonomske principe islama kao religije. U ovom master radu želimo da približimo način na koji su verski principi utkani u ekonomski svet i kako to sve uspešno funkcioniše. Ideja je objasniti islamsko bankarstvo kao jednu od osnova islamske ekonomije i istražiti koje su mogućnosti njegove primene u Srbiji.

Ključne reči: islamska ekonomija, islamsko bankarstvo, riba, gharar

ABSTRACT

The economy that we know and study is dominantly linked and derives entirely from the capitalist economy. This fact is justified considering the centuries-old dominance of the states of Western Europe and America both in the economic and political world. The core of these policies is profit maximization. With the expansion of Arab capital in the world markets, there was also a greater interest in the functioning of the Islamic economy, which has different postulates compared to market economic systems. With the expansion of Arab capital in the world markets, there was also a greater interest in the functioning of the Islamic economy, which has different postulates compared to market economic systems. Islamic economics relies on the main moral, ethical, legal and economic principles of Islam as a religion. In this master's thesis, we want to bring closer the way in which religious principles are woven into the economic world and how it all works successfully. The idea is to explain Islamic banking as one of the foundations of the Islamic economy and explore the possibilities of its application in Serbia.

Key words: islamic economy, islamic banking, riba, gharar

SADRŽAJ

APSTRAKT	5
ABSTRACT	5
SADRŽAJ	6
UVOD	1
I PREGLED ISLAMSKJE EKONOMIJE I FINANSIJA	4
1. Islamska ekonomija	4
1.1. Osnovna razmatranja	4
1.2. Definisanje islamske ekonomije	7
1.3. Načela islamske ekonomije	8
2. Počeci islamskog bankarstva u širenje van područja islamskih zemalja	11
2.1. Rani razvoj islamskog bankarstva i prve Islamske banke	11
2.2. Faze razvoja	12
2.3. Ideologija	16
3. Islamsko pravo- Šerijat	18
4. Islamska poslovna etika	20
II ISLAMSKO BANKARSTVO - bitni elementi i primena u praksi	22
1. Načela islamskog bankarstva	22
2. Banke u islamskoj ekonomiji	23
2.1. Izvori sredstava Islamskih banaka	24
2.2. Bilans stanja i bilans uspeha Islamskih banaka	27
2.3. Ostali bankarski poslovi islamskih banaka	28

3. Modeli finansiranja u islamskom bankarstvu- kreiranje finansijskih instrumenata i usluge islamskih banaka	28
3.1. Značaj ugovora u islamu	29
3.2. Modeli finansiranja	32
4. Zabranjeni elementi u islamskom bankarstvu	40
4.1. <i>Riba</i> i njena glavna svojstva	40
4.2. <i>Gharar</i>	43
III UPRAVLJANJE RIZICIMA, BAZEL REGULATIVA I PRIMENA ISLAMSKOG BANKARSTVA	44
1. Pojam i vrste rizika u konvencionalnom i islamskom bankarstvu	44
1.1. Finansijski rizici u islamskom bankarstvu	45
1.2. Poslovni rizici u islamskom bankarstvu.....	46
1.3. Rizik trezora	47
1.4. Rizik upravljanja.....	48
2. Bazel regulativa u kontekstu islamskog bankarstva	48
2.1. Minimalni zahtevi za kapitalom u islamskim bankama	49
2.2. Kontrola adekvatnosti kapitala	50
2.3. Tržišna disciplina	51
3. Mogućnosti osnivanja islamskih banaka u Srbiji	51
4. Najveće islamske banke	54
5. Delotvornost islamskog koncepta finansiranja u prevenciji ekonomskih kriza	56
6. Pregled poslovanja islamskih banaka u Turskoj, Velikoj Britaniji i BiH	57
ZAKLJUČAK	62
LITERATURA	65

UVOD

Osnova od koje polazi ekonomska misao razvijena na Zapadu jeste: cilj poslovanja je maksimizacija profita i minimizacija troškova. Zadovoljavanje potreba čoveka u ovakvom sistemu privređivanja su sporedni činioci, a bogatstvo je primarni faktor kako uspeha tako i neuspeha. Na ovim osnovama funkcioniše i finansijski sistem konvencionalne ekonomije koji kamatnu stopu vidi kao glavni instrument zarade. Celokupan rizik poslovanja snosi pojedinac, dok su banke te koje obavljaju funkciju blagajne i fonda koji je tu da pruži sredstva ali isto tako ta ista sredstva prethodno obezbeđuje pokretnom ili nepokretnom imovinom (hipotekom) pojedinca.

Ovakav sistem funkcionisanja privrednog sistema kosi se sa sistemom koji je uspostavljen u zemljama sa većinskim muslimanskim stanovništvom. Naime, u zemljama u koji islam dominira kao religija, sve je u skladu sa religijom počevši od životnih pa do poslovnih potreba. Islam nema jedan centralni autoritet već prednost daje zajednici i ostvarivanju zajedničkog interesa, što je rezultiralo specifičnim modelima ekonomskog i finansijskog sistema u ovakvom okruženju.¹ Predmet istraživanja ovog master rada su ekonomski odnosi i finansije islamskog sveta sa posebnim osvrtom na poslovanje islamskih banaka. Kroz naslove rada treba da pružimo odgovor na tri glavna pitanja: Zbog čega postoji potreba za islamskom ekonomijom? Kako ona funkcioniše u praksi? Postoji li mogućnost implementiranja njenih ideja u našoj zemlji? Cilj rada je da čitaoce i širu javnost upozna sa relativno novom pojavom u ekonomskom i finansijskom svetu koja se po svom funkcionisanju znatno razlikuje od konvencionalne ekonomije. Polazne pretpostavke tj. hipoteze od kojih će se poći u radu su:

- Hipoteza 1: Islamsko bankarstvo iako još uvek nedovoljno poznato se nalazi u konstantnom usponu.
- Hipoteza 2: Islamsko bankarstvo nije beskamatno bankarstvo.
- Hipoteza 3: U finansijskom sistemu Srbije postoje brojna ograničenja za kompletnu implementaciju islamske banke.

U radu dominiraju kvalitativne metode istraživanja u vidu deskripcije, komparacije i analize, a koje će dati najveći doprinos potvrdi prethodno definisanih hipoteza. Respektujući najnovije studije, istraživačke radove iz ove oblasti pokazaćemo zašto islamsko bankarstvo ima potencijal i perspektivu za još eksplozivniji rast u budućnosti. Izvori koji su korišćeni za pisanje rada su knjige, časopisi, doktorske disertacije, istraživanja i naučni radovi.

¹ Chapra, M. U. (1996). *What is Islamic Economics?* SA: Islamic Research and Training Institute

Prvo poglavlje rada nas upoznaje sa islamskom ekonomijom kao jedinstvenim načinom privređivanja koji svoja pravila i principe funkcionisanja formuliše na osnovu verskih zakona. Islamski ekonomski sistem se oslanja na principe Kur'ana (svete knjige) i šerijata (zakonik). Motivi bavljenja ekonomskom aktivnošću prema islamu nisu isključivo vezani za lične koristi ili gubitak, već je čovek motivisan i etičkim principima u kojima je moral ispred materijalnih koristi. To je ključna razlika između islamske ekonomske misli i konvencionalne. Islam kao religija ohrabruje i dozvoljava vernicima da učestvuju u trgovini prateći uputstva i putokaze koji su dati u svetom knjizi Kur'anu, kao i na osnovu dela Poslanika Muhameda a.s. i njegovih sledbenika. Za razumevanje potreba i načina funkcionisanja ekonomije u islamskom svetu potrebno je razumeti sledeće instrumente: načela islamske ekonomije, vlasnička prava, vlasničke obaveze, podela rizika, ugovori, šerijat, islamska ideologija i islamska poslovna etika. Ekonomski odnosi u islamu svoje uporište imaju u brojnim vrstama ugovora koji ne smeju da sadrže određene zabranjene elemente poput ribe (kamata). Razlog ove norme je činjenica da islam novac ne posmatra kao robu već kao sredstvo razmene. Suština islamske ekonomskse aktivnosti nije profit već poslovanje u skladu sa šerijatom i preduzimanje onih aktivnosti koje će doprineti društvenom blagostanju.

Nakon upoznavanja sa osnovnim postulatima islamske ekonomije u drugom poglavlju ćemo pojasniti kako funkcioniše bankarski sistem koji nema kamatu poput onih u konvencionalnim bankama. Dakle, suština je približiti islamsko bankarstvo i pojasniti zablude da islamsko bankarstvo zapravo nije beskamatno bankarstvo. Islamski zakoni zabranjuju bilo kakav višak glavnice u ugovoru o kreditu, a kako bi se neutralizovala ova zarada i kako islamske banke nisu dobrotvorne institucije, islamski instrumenti su ili zajedničko ulaganje ili su zasnovani na trgovini. Kamatna stopa čini stopa povrata koja se ostvaruje *ex post* na osnovu ugovora o razmeni ili deljenju rizika. Rizik koji se deli između banke i klijenta dovodi do efikasnije realokacije resursa, banke imaju strožiju kontrolu u pogledu izbora klijenata, a deponenti više vode računa o izboru banke i da li ona zaista poštuje šerijat.

Pored kamata, u islamskom bankarstvu su zabranjene bilo koje vrste špekulacija i neizvesnosti (garar). Njihova pojava može da dovede do prevare što dalje ugrožava učesnike u poslovnom procesu. Islamsko bankarstvo karakterište složen sistem ugovora koji su grupisani u četiri kategorije: transakcijski ugovori, finansijski ugovori, ugovori o posredovanju i ugovori o društvenom blagostanju. Važno je napomenuti da u islamskom bankarstvu kao takvom ne postoje nenamenska sredstva i iza svake transakcije ili ugovora mora biti realna vrednost. Detalje ovih ugovora smo pojasnili u drugom poglavlju rada.

S obzirom na razlike koje postoje u osnovama konvencionalnog i islamskog bankarstva, celokupan način poslovanja, instrumenti, usluge se značajno razlikuju. U trećem poglavlju rada data je kratka komparativna analiza poslovanja konvencionalnih i islamskih banaka i način kontrole rada islamskih banaka. Naime, s obzirom na uređenje u islamskim bankama je teško uspostaviti kontrolne mehanizme. Jedno od pitanja poboljšanja rada islamskih banaka jeste na koji način Bazel regulativu prilagoditi ili kreirati novu za potrebe kontrole i monitoringa poslovanja islamskih banaka. Upoznaćemo se sa dosadašnjim kontrolnim mehanizmima i institucijama u čijoj je to nadležnosti.

Drugi deo trećeg poglavlja prezentuje rezultate poslovanja najpoznatijih islamskih banaka. Kako, gde i zašto su one nastale i na koji način su uspele da za pedest godina svog poslovanja postanu bitni faktori globalne ekonomije. Značaj svog poslovanja islamske banke su pokazale u periodu globalne finansijske krize kada je njihovo poslovanje prošlo bez većih posledica u poređenju sa konvencionalnim banakama. Naime, islamske banke nisu ulagale svoj novac u rizične finansijske proizvode niti uopšte imaju hipotekarne kredite koji su bili glavni okidač krize.

Islamske banke su posle svih potresa na globalnoj finansijskoj sceni zabeležile ekspanziju svog poslovanja na nova konvencionalna tržišta. Kao glavni centar islamskog banakarstva van „islamskog sveta“ pokazao se London i Velika Britanija što i ne čudi s obzirom na rast muslimanskog stanovništva i broja investicija koje dolaze uglavnom iz bogatih arapskih država. Turska, kao islamska država, ima dosta specifičan bankarski sistem koji se nalazi između konvencionalnog i islamskog bankarstva. A jedini primer poslovanja islamskih banaka na našim prostorima jeste Bosna Islamic Bank. Poslovanje islamskih banaka u našem regionu kao i u Srbiji ima dosta ograničenja koja su najpre regulatorne prirode, a zatim i odsustva znanja i resursa koji bi omogućili njihov razvoj. Koja su ograničenja ali i mogućnosti poslovanja islamskih banaka u Srbiji biće detaljnije razmatrano u poslednjem delu rada.

I PREGLED ISLAMSKJE EKONOMIJE I FINANSIJA

1. Islamska ekonomija

1.1. Osnovna razmatranja

Ekonomija je društvena nauka koja proučava upotrebu ograničenih resursa na efikasan način kako bi se postigla maksimalna satisfakcija ekonomskih želja. Iz definicije proizilaze dve glavne pretpostavke: *pretpostavka o univerzumu* - ograničenost resursa i *pretpostavka o čoveku* - neograničene potrebe. Iako se svi ekonomski sistemi (kapitalistički, komunistički/socijalistički ili islamski) susreću sa istim pitanjima *Šta proizvoditi? Za koga? Koliko? Na koji način? Kako distribuirati?*, oni na različite načine pristupaju njihovom rešavanju.

Tržišno-orijentisani, zapadni ekonomski sistem se zasniva na sledećim pretpostavkama: kupci se ponašaju racionalno tako što kupuju robu i usluge po najnižoj mogućoj ceni kako bi povećali svoju individualnu korist; firme proizvode ono što se traži na tržištu po najnižoj mogućoj ceni kako bi povećali svoju dobit; na savršeno konkurentnom tržištu, interakcija između ove dve strane proizvodi optimalno rešenje za sva ekonomska pitanja. Država reaguje u slučaju da dođe do nekih vanrednih situacija koje utiču na ekonomske aktivnosti. Međutim, ovako dobijeno optimalno rešenje ne daje nikakav sud kada je u pitanju blagostanje pojedinca, ne uzima u obzir blagostanje budućih generacija i pretpostavlja savršenu harmoniju između interesa pojedinaca i interesa društva. Ovaj sistem prihvata sebičnu narav čoveka.² U komunističkom/socijalističkom sistemu, država je bila ta koja je određivala šta će proizvođači proizvoditi, kako će to proizvoditi i kako će deliti ekonomski plen. Rezultat ovakvog sistema je neprihvatljiva stopa rasta robe i usluga za koje kupci nisu bili zainteresovani i državom koja je ugasila individualnu motivaciju i želju za razvojem.³

O islamskoj ekonomiji kao nauci govori se i piše poslednjih trideset-četrdeset godina, tačnije od *Prve međunarodne konferencije o islamskoj ekonomiji*, koja je održana u Mekki 1976. godine. Na samom početku, potrebno je napraviti razliku između islamske ekonomije, islamskog bankarstva i finansija. Daleko poznatije grane su islamsko bankarstvo i finansije. Islamska ekonomija predstavlja osnov za razvoj islamskog bankarstva i finansija. Progres islamskog bankarstva i finansija zavisi od progressa islamske ekonomije i islamske ekonomske misli. Među naučnicima

² Edib, S. (2013). *Uvod u islamsku ekonomiju i finansije: Teorija i praksa*. Sarajevo: Dobra knjiga. str.16

³ Isto, str.17

postoje neslaganja u vezi naziva ove discipline i samog definisanja iste. Kao svoj primarni cilj islamska ekonomija navodi socijalno-ekonomsku pravdu. To podrazumeva da su ljudi Allahovi predstavnici/namesnici na zemlji, a Allah dž.š. je Stvoritelj Svemira i svega u njemu.

Kao i drugi sistemi, i islamski ekonomski sistem se suočava sa ograničenošću resursa i neograničenim potrebama. Međutim, Islam ukazuje na relativnu, a ne aposlutnu ograničenost resursa. Naime, ograničenost resursa postoji u onoj meri koliko je ograničeno ljudsko znanje. Povećanjem znanja, ograničeni resursi postaju dostupni ljudima. *Chapra* navodi sledeće: za razliku od sekularističke (svetovne) tržišne paradigme, blagostanje pojedinca ne zavisi primarno od maksimizacije bogatstva i potrošnje. Ono podrazumeva podjedanko zadovoljstvo u materijalnim i duhovnim potrebama ljudskog bića. Zanemarivanje duhovnih ili materijalnih potreba osujetiće realizaciju istinskog blagostanja i pogoršati simptome rastrojstva, kao što su frustracije, kriminal, alkoholizam, drogiranje, razvod, mentalne bolesti, samoubistva, sve što ukazuje na nedostatak unutrašnjeg zadovoljstva u životu pojedinca. U skladu sa prethodnim, *više* ne mora nužno značiti bolje, u odnosu na *manje* u svim okolnostima, kako nas konvencionalno bankarstvo uverava; *više* je bolje u situacijama kada je rast postignut bez slabljenja moralnih elemenata društva, rasta rastrojstva i ekološkog balansa.⁴

Suštinske ideje islamske ekonomije, zabeležene u Kur'anu i Sunnetu, kojih se treba pridržavati prilikom delovanja u domenu islamske ekonomije: *starateljstvo, briga o drugima, umerenost u trošenju, produktivni napor kao sredstvo služenja Allahu dž.š., zajedničke konsultacije kao metod kolektivnog izbora i shvatanje bogatstva kao sredstvo za dobar život a ne sebičnu upotrebu.*⁵

➤ Starateljstvo

Ideja starateljstva predstavlja centralni deo svih verskih viđenja ekonomije. Islam još jače ukazuje na to da je vlasništvo čoveka nad resursima bazirano na poverenju, a da je stvarni vlasnik svega Bog, Stvoritelj, kome je poverenik (čovek) odgovoran. Ideja *starateljstva* je da se napravi razlika između verskog/islamskog pristupa ekonomiji od materijalnog pristupa kao kapitalizam i socijalizam.

➤ Briga o drugima

Briga o drugima predstavlja drugi važan princip islamske ekonomije. Ovim činom ublažava se sebičnost koja je ukorenjena u ljudskoj prirodi da bi se obezbedio opstanak. Ovakvo ponašanje je

⁴ Chapra, M. U. (2001). *What is Islamic Economics?* Jeddah: King Fahd National Library Cataloging, str.25-26.

⁵ Siddiqui, M. N. (1995). Islamic Economics and Finance. In *Encyclopedia of Islamic Banking and Insurance* (pp. 1). London: Institute of Islamic Banking and Insurance.

potrebno zbog međuzavisnosti koje je u prirodi ljudskog bića. Ne postoji ispunjen život bez međusobne interakcije sa drugima; individualna sreća podrazumeva socijalizaciju.

➤ Umerenost

Islam obeshrabruje razmetljiv život i uživanje u luksuzu. Ne postoje kvantitativna ograničenja u pogledu konzumiranja onoga što je dozvoljeno, ali treba uzeti u obzir ono što je dostupno drugima pre nego što za sebe iskoristimo ono što nam je dostupno.

➤ Radna etika

Sve prethodno navedeno ima smisla kada čovek poseduje stvari koje su došle kao rezultat njegovog produktivnog rada. Iako je instiktivno raditi za život, Islam ipak posebno ističe dužnost svakog pojedinca da zaradi za svoj život.

➤ Zajedničke odluke

Čovek ima slobodu da samostalno donosi privatne ekonomske odluke, ali odluke od javnog značaja moraju biti zasnovane na konsultacijama. Da bi obezbedila adekvatnu ponudu javnih dobara, moderna ekonomija je pristupila kroz okvir sebičnog ponašanja, fokusirajući se na problem *free-rider* (besplatnog korisnika). Islamska doktrina *al-fard al-kifa'i* ili društveno obavezne dužnosti, nastoji da se pobrine za taj problem kroz volonterske akcije upotpunjene ulogom države. Doktrina ukazuje na to da je trajna osnova za zaštitu i unapređenje javnog interesa usmeravanje pojedinca ka vršenju svojih dužnosti.

➤ Bogatstvo kao sredstvo

Islam gleda na ekonomsko bogatstvo kao sredstvo za mir, snagu, zaštitu od gladi, straha, vladavine drugog, osim Allaha dž.š. zanemarujući zadovoljenje osnovnih potreba, krajnji ciljevi zarađivanja i potrošnje su moralni i duhovni. To isključuje težnju ka ostvarivanju dobiti po cenu moralnih i duhovnih vrednosti, kako na individualnom tako i na kolektivnom nivou. Ušteđevina, tj. ono što ostane nakon potrošnje i dobrotvornog davanja, treba iskoristi na dobar način. Ukoliko čovek ne može da iskoristi ostatak sredstava na produktivan način, on može da se udruži sa onima koji imaju ideju.⁶

John Stuart Mill (1836) prvi je upotrebio termin *homoeconomicus* definišući ga kao pojedinca koji teži da uz što manje rada i fizičkog samoodricanja dobije najviše moguće. Upravo taj termin

⁶ Siddiqui, M. N. (1995). Islamic Economics and Finance. In *Encyclopedia of Islamic Banking and Insurance* (pp. 2-6). London: Institute of Islamic Banking and Insurance.

predstavlja glavni element savremene ekonomije. Pojedinaac donosi odluke na osnovu svog razuma. Svi zakoni, teorije, stavovi, metode za dokazivanje ili osporavanje istine rezultat su ljudskog delovanja. S druge strane, osnovni element islamske ekonomije je *homoislamicus*. To je osoba koja živi po islamskim principima i načelima.

Warde (2000) navodi da je glavna razlika između *homoeconomicusa* i *homoislamicusa* pretpostavka o altruizmu koja je prisutna u Islamskoj ekonomiji. Takođe, navodi da je islam preokupiran blagostanjem zajednice u kojoj se svaki pojedinac ponaša altruistički i u skladu sa verskim normama.

1.2. Definisanje islamske ekonomije

Iako ne postoji jedinstvena definicija islamske ekonomije, suština svake definicije je ista. Primarna funkcija islamske ekonomije, kao i bilo koje druge nauke, jeste dostizanje ljudskog blagostanja kroz aktuelizaciju ciljeva šerijata (arap. *Maqasid*). Na osnovu ove perspektive, islamsku ekonomiju možemo definisati kao granu nauke koja olakšava dostizanje blagostanja ljudi kroz alokaciju i distribuciju ograničenih resursa u skladu sa Islamskim učenjima, bez neopravdane kontrole individualne slobode i kreiranja kontinuirane makroekonomske i ekološke neravnoteže.⁷ Chapra (2001) navodi, hronološkim redom, nekoliko definicija islamske ekonomije od strane različitih naučnika:

- „Islamska ekonomija je nauka o primeni sudskih zabrana i pravila Šerijata koje treba da spreče nepravdu prilikom sticanja i korišćenja ograničenih resursa u cilju obezbeđivanja zadovoljstva ljudi i omogućavanja da izvršavaju svoje obaveze prema Allahu dž.š. i društvu.“ **S.M. Hasanuz Zaman, 1984**
- „Islamska ekonomija predstavlja socijalnu nauku koja proučava ekonomske probleme ljudi kroz prizmu islamskih vrednosti.“ **M.A.Mannan, 1986**
- „Islamska ekonomija predstavlja „sistematski napor u pokušaju razumevanja ekonomskih problema i čovekovog ponašanja u odnosu na taj problem iz islamske perspektive.“ **Ahmad, 1992**
- „Islamska ekonomija je odgovor „muslimanskih mislilaca“ na ekonomske izazove njihovog vremena. U tom poduhvatu pomogli su im sveta knjiga Qur'an i Sunnet kako razumom tako i isksustvom.“ **Siddiqi, 1992**

⁷ Chapra, M. U. (2001). *What is Islamic Economics?* Jeddah: King Fahd National Library Cataloging. 33

1.3. Načela islamske ekonomije

Ekonomski sistem društva formira se u procesu *stvaranja, razmene, deljenja i potrošnje* bogatstva. Na taj proces utiču faktori koji su jedinstveni za svako društvo, a tiču se filozofije, verovanja, vrednosti, čovekove vizije bogatstva i siromaštva. Razlika između islamske ekonomije i ekonomije na zapadu ogleda se najviše u njihovim filozofijama, a ne u instrumentima koje koriste. Iako je kamata najpoznatiji element u kome se razlikuju pomenute ekonomije, Islamska ekonomija izučava filozofiju bogatstva i kako treba upravljati njime s obzirom na ljudske potrebe.

Osnovni koncept bogatstva u Islamu polazi od toga da čovek treba da raspolaže sredstvima koja su mu data na način da svima budu dostupna u jednakoj meri. Iz samog koncepta bogatstva proizilazi da vlasništvo, kakvo je na zapadu, u islamskoj ekonomiji ne postoji. Ovaj koncept ima veoma značajan efekat u islamskom poslovanju.⁸

Neke od obaveza islamske države jesu da promoviše ekonomski razvoj i bolju upotrebu resursa obezbeđujući socijalnu infrastrukturu i javne servise. Zatim, održavanje monetarne stabilnosti kontrolisanjem inflacije ili deflacije. Pored mnogobrojnih moralnih obaveza, najvažnija ekonomska obaveza jeste distribucija bogatstva na fer osnovi tako da osnovne potrebe svakog člana zajednice budu zadovoljene.

1.3.1. Vlasnička prava

Konvencionalna definicija „vlasništva“ obuhvata skup prava, obaveza, mogućnosti i odgovornosti na određenu imovinu.⁹ Pojam vlasništva je dvostruk, pri čemu je pravo na privatno vlasništvo pravo pojedinca da isključi druge, dok je pravo na zajedničko vlasništvo pravo pojedinca da ga ne isključe iz upotrebe i uživanja određene imovine. Vremenom, zbog razvoja tržišnog društva iz definicije vlasništva isključen je deo koji se odnosi na *pravo da se ne bude isključen iz upotrebe ili uživanja nečega* jer takvo shvatanje nije tržišno.

U islamu je zadržana kompletna definicija bez uticaja na tržište kao mehanizam alokacije resursa. Dozvoljeno je da čovek ima vlasništvo nad pokretnom i nepokretnom imovinom, sredstvima za proizvodnju, ali nije dozvoljeno vlasništvo nad resursima koji su nužni svim ljudima. Kada govorimo o vlasništvu u domenu Islama, prvo načelo se odnosi na to da je Allah dž.š - konačni

⁸ Daphne Buckmaster. (2000). The Principles of Islamic Economics. U *Anthology of Islamic Banking* (str. 38). London. Preuzeto sa <https://data.islamic-banking.com/Books/PDF/5.pdf>

⁹ Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (2009). *Uvod u islamske financije, Teorija i praksa*. (G. Lukinić, Prev.) Zagreb: MATTE doo. str. 30

vlasnik sve imovine. Čoveku je dato pravo posedovanja imovine kako bi postao materijalno sposoban da ispuni svoje obaveze i odgovornosti.

Drugo načelo vlasništva daje kolektivu pravo na resurse kojima raspolaže čovek. Pojedincima je dozvoljeno da prisvoje proizvode nastale kombinacijom njihovog rada i resursa, ali kolektiv ne gubi svoja prava, resurse, niti proizvode koji su nastali kreativnim radom pojedinca s ovim resursima.

Pojedinac može steći vlasnička prava na dva načina: vlastitim kreativnim radom i/ili transferom-putem razmene, ugovora, nasleđa- vlasničkih prava od drugog pojedinca koji je vlasništvo nad imovinom stekao svojim vlastitim radom.

Treće načelo je načelo „nepromenljivosti vlasništva“ koje govori o tome da čovek ima pravo i obavezu nad kreativnim resursima sve dok može da radi. Ukoliko to nije slučaj, nije više u obavezi da radi niti da proizvodi, ali zadržava pravo nad resursima. Pre bilo kakve obrade prirodnih resursa, svi članovi društva imaju jednaka prava nad resursima. Pojedinac stiče pravo prvenstva u upotrebi i uživanju konačnog proizvoda nakon sopstvenog kreativnog rada s resursima, ali time ne isključuje prava ostalih članova društva. Prema tome, šerijat ne priznaje isključivo i apsolutno pravo raspolaganja imovine.

Još neka načela vlasničkih i imovinskih prava su:

- Nesposobnost osobe, usled fizičkih, mentalnih ili drugih okolnosti, ne negira pravo tih osoba nad sredstvima. Njihova prava biće nadokanđena na osnovu *pravila deljenja*;
- Deljenje podrazumeva redistributivni mehanizam, kao što je *zekat*, koji predstavlja otkup prava, a ne milostinju;
- Sticanje prava vlasništva krađom, kockanjem ili kamatom su zabranjeni;
- U islamu je definisano i pravilo raspolaganja imovinom. Naime, zabranjeno je preterano trošenje imetka, rasipništvo, uništavanje imovine ili njena upotreba u zabranjene svrhe;
- Imovinsko pravo ne sme dovesti do akumulacije bogatstva i nagomilavanja. Ta sredstva uvek moraju biti u opticaju i korišćena za stvaranje podsticaja za investiranje, otvaranje novih radnih mesta, ekonomsku dobit i rast;
- Nakon što su sva načela ispoštovana, posebno pravila o deljenju, vlasničko pravo nad presotalom imovinom je neosporivo.

1.3.2. *Vlasničke obaveze*

Pored prava tu su i obaveze povezane sa vlasništvom. Prva obaveza je *deljenje* - prihoda u novčanom iznosu ako je proizvod prodat ili deljenje u korišćenju. Druga obaveza je *ne rasipati, uništavati ili koristiti imovinu u zabranjene svrhe*.

Svaki pojedinac je obdaren posebnim mentalnim i fizičkim sposobnostima, pa tako neki pojedinci imaju veće mentalne i/ili fizičke sposobnosti a samim tim i veće sposobnosti nad sticanjem imovine. To znači da su odgovornosti i obaveze tih pojedinaca veće od odgovornosti i obaveza ostalih. Jednom kada ti pojedinci ispune obavezu deljenja u skladu sa svim pravilima i propisima koje propisuje Šerijat, njihova prava nad imovinom niko ne može prisvojiti niti oduzeti.

Privatno vlasništvo pojedinca nad rezultatima svog kreativnog rada nosi sa sobom i obavezu povezanu s privatnim vlasništvom. Ta obaveza je osmišljena kako bi se naglasila međupovezanost članova zajednice, kako bi se ukazalo na to da ljudi ne mogu živeti u izolaciji.

1.3.3. *Rad*

Islam poziva na rad i trud sve one pojedince koji su mentalno i fizički sposobni za to, i u svakom smislu zabranjuje i upozorava na lenjost i besposlenost. Bilo koji pojedinac koji je fizički i mentalno sposoban ne sme da postane obaveza svojoj porodici ili državi zbog svoje lenjosti i dobrovoljne nezaposlenosti. Rad mora biti „dobar“ ili „koristan“. Svakom pojedincu je ostavljena sloboda za odabir bilo kog oblika rada sa liste dozvoljenih prema Šerijatu, uzimajući u obzir i potrebe društva.

Svi oblici rada koji su dozvoljeni Šerijatom imaju jednaku vrednost. Obaveza svakog radnika je da odabrani posao obavlja na najbolji mogući način i da se maksimalno usavršava na istom. Oni koji nisu u mogućnosti da rade i dalje imaju pravo na ono što društvo, individualno i kolektivno, proizvodi.

1.3.4. *Podela rizika*

Ovo načelo se temelji na načelu obaveze prema kojem je dobit opravdana ako se preuzme odgovornost za gubitak i posledice. Dobit dolazi s obavezom, što znači da se pravo na dobit stiče samo ako se preuzme odgovornost za gubitak ili rizik od gubitka. U slučaju dobitka, investitor i preduzetnik dele dobitak na osnovu unapred određenog procenta. Trgovina i razmena dobara mora da bude u skladu sa principima gde svaka strana dobija određenu protivvrednost.

Islam na vernike gleda kao na braću, i na principima načela bratstva, islamski finansijski sistem promoviše partnerstvo, finansiranje na bazi kapitala i podeli rizika. Kao rezultat, zajmodavac i zajmoprimac treba međusobno da se pomažu, sarađuju i dele beneficije, ali i mane poslovnog poduhvata.

1.3.5. Ugovori

Ugovor predstavlja vremenski ograničen instrument koji ima svoj cilj. U njemu su navedene obaveze i prava strana iz ugovora koje je potrebno ispuniti kako bi se cilj ostvario. Islam pridaje veliku važnost ugovorima i traži od svih muslimana da poštuju svoje ugovore. Posebno obeležje muslimana odnosi se na njegovu predanost u ispunjenju uslova ugovora. Ugovor predstavlja koncepciju na kojoj se temelji šerijat- islamsko pravo.

Veoma je važno uputiti na pisani oblik ugovora kao i postojanje svedoka ugovora kako bi se eventualni nesporazumi ili nejasnoće u vezi ugovora razjasnile. Takođe, obelodanjivanje kompletnih informacija pri sklapanju ugovora je neophodno kako bi se smanjio rizik od asimetričnih informacija i moralnog hazarda. Na osnovu šerijata razvijen je skup pravila koja čine opštu teoriju ugovora, naglašavanjem posebnih ugovora kao što su prodaja, lizing i partnerstva. Ugovori se smatraju obavezujućim, a njihove uslove štiti šerijat ništa manje u odnosu na instituciju vlasništva.

2. Počeci islamskog bankarstva u širenje van područja islamskih zemalja

2.1. Rani razvoj islamskog bankarstva i prve Islamske banke

Islamsko bankarstvo u sadašnjem kontekstu staro je tek 20 godina, i još uvek je u procesu izrade novih proizvoda i instrumenata. Predstavlja relativno novu, delimično nepoznatu pojavu na svetskoj finansijskoj sceni. Islamsko bankarstvo predstavlja integralni deo islamskih finansija, koje obuhvataju još i zajedničke fondove, osiguravajuća društva i druge nebankarske institucije. Od samog početka, Islamsko bankarstvo je vođeno na osnovu šerijata od strane šerijatskog odbora (*engl. Shariah Supervisory Board- SSB*) koji su odgovorni za dizajniranje aktivnosti islamskih banaka u skladu sa principima šerijata. Odbor radi na osmišljavanju novih modela finansija kako bi zamenili kamatno orijentisane transakcije. Odluke koje donosi odbor nazivaju se *fatwas (fetve)*.

Primena koncepta islamskog bankarstva u praksi nije toliko stara. Prva islamska institucija, preteča savremenih islamskih banaka, osnovana je 1963. godine u gradu Meet-Ghamr u Egiptu. Iako je vrlo brzo postigla dobre rezultate, nakon četiri godine rada je, ipak, zatvorena i preuzeta od strane Centralne banke Egipta i transformisana u konvencionalnu *interest-based* banku.

U isto vreme, u Maleziji, 1963. godine osnovan je *Muslim Pilgram Saving Corporation* i već 1969. godine transformisan u *Piligrims Management and Fund Board Of Malaysia*, poznatiji kao *Tabung Hajji*.¹⁰ Kako bi finansirali put na hodočašće na *Hadž ili Umr*, vernici su svoju ušteđevinu poveravali Fondu. Sredstva stečena na ovaj način mogla su biti plasirana samo na način koji je u skladu sa Islamskim principima poslovanja. Sledeći pokušaj osnivanja islamske banke vezuje se za 1972. godinu i *Nasser Social Bank* u Egiptu. Međutim, ona je ipak ostala privržena socijalnim ciljevima i nije prerasla u pravu komercijalnu organizaciju. Najzančajniji podsticaj za osnivanje islamske banke, učinjen od strane Organizacije Islamskih zemalja (*OIC-Organization of Islamic Countries*), usledio je nekoliko godina kasnije. 1974. godine osnovana je multilateralna organizacija- Islamska banka za razvoj (*Islamic Development Bank, IDB*). IDB ima za cilj da unapredi živote onima kojima služi promovišući socijalni i ekonomski razvoj u zemljama članicama i muslimanskim zajednicama širom sveta.¹¹ Već sledeće godine još jedan važan događaj predstavlja osnivanje *Dubai Islamic Bank* u Dubaiu, kao prva islamska komercijalna banka. To je označilo je pravi početak svega, jer se u narednih dvanaest godina broj islamskih banaka povećao

¹⁰ Hadžić, F. (2005). *Islamsko bankarstvo i razvoj*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Ekonomski Fakultet. str. 160

¹¹ *Islamic Development Bank*. (n.d.) <https://www.isdb.org/who-we-are/about-isdb>

na šezdeset. Osnivanje islamskih banaka nije bilo ograničeno samo na muslimanske zemlje. Naime, u Luksemburgu je 1978. godine osnovana *Islamic Banking System* (sada *Islamic Finance House*) i smatra se prvom islamskom finansijskom institucijom u Evropi. Zatim, u Kopenhagenu je osnovana *Islamic Bank International of Denmark*, *Islamic Investment Company* u Melburnu u Australiji.

Na samom početku sedamdesetih godina mali broj naučnika je bio upoznat sa konceptom i operacijama islamskog bankarstva. Nisu imali prethodnike, niti prethodno iskustvo islamske prakse kako bi je razvijali dalje. Međutim, brojni seminari, konferencije i radionice organizovane su kako bi se diskutovalo o efektima Islamskog bankarstva. Danas je pristuno više od 200 islamskih finansijskih institucija koje posluju u različitim krajevima sveta poput islamskih zemalja Bahrein, Bangladeš, Egipat, Gvineja, Jordan, Kuvajt, Malezija, ali su prisutne i u nemuslimanskim zemljama poput Švajcarske, Engleske, Luksemburga, Filipina.

U islamu, banke predstavljaju više od proste organizacije koja pozajmljuje novac. Ona, zapravo, predstavlja posrednika novčanih sredstava između onih koji imaju novac i onih koji taj novac koriste u produktivne svrhe. Nijednoj strani nije dozvoljeno da doživi nepravdu u bilo kojoj transakciji, tj. razmeni. Islamsko bankarstvo predstavlja samo mali deo islamske ekonomije - sistem koji u osnovi filozofije ima moral, pravne i finansijske implikacije u celom svetu. Islamsko bankarstvo je u suštini koncentrisano na preraspodelu novca, ali naknade za kredite bilo koje vrste su zabranjene. Kada govorimo o kreditima u poslovne svrhe, zajmodavac, ukoliko želi da posluje u skladu sa islamskim propisima, mora da prihvati deo rizika poslovanja zajmoprimca. U suprotnom, prihvatanje iznosa koji je veći od pozajmljenog iznosa se klasifikuje kao kamata, što predstavlja zabranjeni element. Kur'an propisuje principe, ali ostavlja mogućnost čoveku da radi na detaljima.

2.2. Faze razvoja

I faza: pre 1960-ih godina

Tokom devetnaestog i velikim delom dvadesetog veka neke muslimanske zemlje su bile pod kontrolom kolonijalnih vlasti različitih zemalja. U tom periodu muslimanska društva su izgubila dodir sa svojim vrednostima i nasleđem, uključujući verovanje u tradiciju i tradicionalne prakse. Stare vrednosti su uglavnom bile podređene novim vrednostima koje su nametale kolonijalne vlasti. Iako je određeni broj muslimana pružao otpor datim vrednostima i pokušao povratak svojim korenima, ta nastojanja nisu bila jako raširena.

Osnivanje banke *Barclays Bank* u Kairu koja je služila za prikupljanje sredstava za izgradnju Sueckog kanala dovelo je do službenih kritika i protivljenja elementu “kamate”. 1903. Godine šerijatski stručnjaci u Egiptu su označili kamate na štedna sredstva nezakonitim i protivnim islamskim vrednostima.

1890-ih godina u Indiji je, od strane manjinskih muslimanskih zajednica, započeto interesovanje i težnja ka zajmovima bez kamata. Organizovana su dobrotvorna društva koja su prikupljala donacije od javnosti i kožu od životinja žrtvovanih na festivalima na osnovu čega su siromašnima odobravani zajmovi bez kamata. Druga takva institucija je osnovana 1923. Godine u Hyderabadu i nazvana je *Anjuman Imadad-e-Bahmi Qardh Bila Sud* (*Društvo za kredite bez kamata*).

Tokom prve polovine dvadesetog veka ekonomisti su počeli da traže alternative konvencionalnom bankarstvu, istražujući ugovore koji su u skladu sa islamskim propisima. Neki od prvih intelektualaca koji su radili na islamskom bankarstvu su Maulana Anwar Iqbal Ala Maudoodi (Pakistan), Imam Muhamed Baqir al-Sadr (IRak), Muhammad Uzair (Saudijska Arabija), Umer Chapra (Saudijska Arabija) I Ahmad al-Najjar (Egipat).

II faza: od 1960-ih do 1990-ih

1960-ih godina dodatno je povećana zainteresovanost za bankarstvo zasnovano na šerijatu, pa je u Egiptu 1963.godine osnovana *Mit Ghamr* Local Savings Bank kao prva savremena islamska banka. Nju je osnovao Ahmad-al Najjar posudivši neke ideje od nemačkih štednih banaka s načelom ruralnog bankarstva unutar opšteg okvira islamskih vrednosti. Nasir Social Bank je prvi primer institucije koja posluje bez kamate, a pod pokroviteljstvom je države. Tokom 1970-ih godina zabeležen je rast cene nafte, što je dovelo do akumuliranja sredstava („petrodolari”) od prodaje nafte u nekim muslimanskim zemljama na Bliskom istoku. Ta sredstva su poslužila za stvaranje prikladnih ulagačkih mogućnosti za muslimane koji su hteli da se pridržavaju šerijata. Tokom 1970-ih je razvijen koncept finansijskog *Murabahaha* kao osnovni mehanizam plasiranja sredstava islamskih banaka. Prva Međunarodna konferencija o islamskoj ekonomiji održana je u Mekki u Saudijskoj Arabiji 1976.godine. U periodu koji je usledio je zabeleženo je širenje indrustrije islamskih finansijskih usluga. Nastavljen je istrživački rad na konceptualnoj i teoretskoj osnovi, rad na ustavnoj zaštiti u tri muslimanske zemlje dr. Iran, Pakistan i Sudan su najavili da će svoje celokupne finansijske sisteme uskalditi sa šerijatom.

U ovom periodu islamske banke suočavale su se sa nedostatkom kvalitetenih ulagačkih mogućnosti, što su iskoristile konvencionalne zapadne banke jer su delovale kao posrednici u

plasiranju sredstava. Zapadne banke su dogovarale poslove sa trgovcima tako što trgovac kupi dobra u ime islamske banke i zatim ih proda uz kamatnu maržu. Uvidevši važnost islamskih banaka, zapadne banke su putem “islamskih prozora” nudile islamske proizvode kako bi privukle što više klijenata. *Islamski prozori* nisu nezavisne finansijske institucije već specijalizovane jedinice u sklopu konvencionalnih finansijskih institucija koje svojim klijentima nude proizvode usklađene sa šerijatom.¹²

Broj konvencionalnih banaka koje nude *islamske prozore* konsantno raste. Najagresivnija među njima je Hong Kong and Shanghai banking Corporation. Mnoge banke osnivaju zasebne islamske banke kao što je Citibank koja je osnovala Citi Islamic Bank (Bahrein). Zatim, Union Bank of Switzerland osnovala je Noriba Bank. Među zapadnim bankama koje imaju *islamske prozore* spadaju *American Express Bank Ltd.*, *American Bank*, *Anz Grindlays*, *BNP-Paribas*, *Chase Manhattan*, *UBS I Kleinwort Benson*. Neke od nezapadnih banaka sa značajnim *islamskim prozorima* su *National Commercial Bank of Saudi Arabia*, *United Bank of Kuwait I Riyadh Bank*.

III faza: od 1990-ih do danas

Na, sada već dovoljno razvijenom, tržištu bankarskih proizvoda koji su usaglašeni sa šerijatom, javlja se potreba za standardima. Osnovana je Organizacija za računovodstvo i reviziju islamskih finansijskih institucija (*engl. Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions, AAOIFI*). AAOIFI je poslovala uspešno u domenu definisanja računovodstvenih i šerijatskih standarda koje je uvelo i priznalo nekoliko zemalja. Ipak, regulatorni i nadzorni autoriteti su početkom 2000.godine uz pomoć MMF-a osnovali namensku nadzornu agenciju, *Odbor za islamske finansijske usluge (IFSB)*. Još jedan napredak ostvaren je na polju tržišta kapitala. Uvedene su islamske obveznice pokrivene imovinom, *Sukuk*. Izdavaoci su bili preduzeća, multilateralne organizacije i države. Takođe, razvijeno je i nekoliko akcionarskih fondova usklađenih sa šerijatom. *Dow Jones i Financial Times* pokrenuli su islamske indekse koji prate kretanje islamskih akcionarskih fondova. Neke od institucija koje su osnovane s ciljem pružanja podrške finansijskom sistemu su *Islamic Financial Market*, *Interenational Islamic Rating Agency*, *General Council of Islamic Banks And Financial Institutions*.

Tabela 1. Razvoj islamske ekonomije i finansija u savremenoj istoriji

¹² Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (2009). *Uvod u islamske financije, Teorija i praksa*. (G. Lukinić, Prev.) Zagreb: MATTE doo.

Prije 1960-ih	● Barclays Bank otvorio je tokom 1890-ih godina u Kairu ogranak za vođenje finansijskih transakcija povezanih s izgradnjom Sueckog kanala. Islamski stručnjaci suprotstavili su se operacijama banke vezano za poslovanje s kamatom. ● Većina šerijatskih stručnjaka proglasila je da je kamata u svim svojim oblicima zabranjeni element <i>Riba</i>.
1950-e i 1960-e godine	● Započinje teorijski rad vezan za islamsku ekonomiju. Do 1953. godine islamski ekonomisti ponudili su prvi opis banke bez kamate temeljene na dvoslojnoj <i>Mudaraba</i> ili <i>Wakala</i> osnovi. ● Osnovane su Mitghamir Bank u Egiptu i Pilgrimage Fund u Maleziji.
1970-e godine	● Prva islamska poslovna banka, Dubai Islamic Bank, otvorena 1974. godine. ● Islamska razvojna banka (IsDB) osnovana 1975. godine. ● Akumulacija naftnih prihoda i petrodolara povećava potražnju za proizvodima usklađenim sa šerijatom.
1980-e godine	● Islamizacija gospodarstva u Iranu, Pakistanu i Sudanu. ● Povećana potražnja privlači zapadno posredovanje i institucije. ● Islamska razvojna banka osnovala je 1981. Institut za islamska istraživanja i obrazovanje (engl. <i>Islamic Research and Trainig Institute, IRTI</i>). ● Zemlje poput Bahreina i Malezije promovišu islamsko bankarstvo paralelno s konvencionalnim bankarskim sistemom.
1990-e godine	● Skreće se pažnja na potrebu za računovodstvenim standardima i regulatornim okvirima. Uspostavljena je Organizacija za računovodstvo i reviziju islamskih finansijskih institucija. ● Uvedeno islamsko osiguranje. ● Osnovani islamski deoničarsku fondovi. ● Rezvijeni Dow Jones Islamic Index i FTSE Index deonice usklađenih sa šerijatom.
Od 2000. do danas	● Osnovan Odbor za islamske finansijske usluge kako bi se bavio pitanjima regulative, nadzora i korporativnog upravljanja islamske finansijske industrije. ● Izdane su <i>Sukuk</i> (islamske obveznice).

Izvor: Iqbal, Z. & Mirakhr. A. (2009). str. 25

2.3. Ideologija

Da bismo odgovorili na pitanje „Zašto postoji Islamska ekonomija?“ potrebno je da se upoznamo sa osnovama Islama i aksiomima islamske ideologije. Islam dozvoljava i ohrabruje vernike da učestvuju u trgovini. Poslanik Muhamed s.a.v.s. se takođe bavio trgovinom u svojoj mladosti. Sa verske strane, razmatranje osnivanja islamskih banaka predstavlja pravedan potez iz dva razloga. *Prvo*, njihovo postojanje je u skladu sa Božijim uverenjem, tj. biti uključen u trgovinu, *drugo*, omogućavaju muslimanima da se bave bankarstvom na islamski način, oslobođen od elementa liharstva (kamate).

U toku poslovanja, islamske banke nastoje da postignu trajnu ravnotežu između zarađivanja i trošenja kako bi omogućili napredak celog društva. Islam naglašava važnost zakonitog sticanja sredstava za život. Što se tiče trošenja, Islam zahteva da se novac koristi za dostizanje blagostanja ljudi a ne trošenje na lična zadovoljstva.

Kur'an u mnogim svojim verzijama ima principe koji služe kao vodič islamskim bankama u njihovim poslovima. Njihovo uključanje u poslovanje duboko je podupreto Islamom, i poslovanje se mora sprovoditi na osnovama pravde i jednakosti. Zabranjeno im je da investiraju, ili sklapaju bilo kakve dogovore, sa firmama koje promovišu nemoralne aktivnosti, firme koje proizvode, prodaju i transportuju alkoholna pića, firme koje uključuju liharstvo i podmićivanje i dr.

Kur'an podstiče čoveka na kolektivnu i ujedinjenu društvenu aktivnost, kao i na zaštitu kolektiva od svih elemenata razdvojenosti. Ljudi treba naporno da rade na društvenom jedinstvu i povezanosti, da grade svoja društva i čuvaju i štite jedinstvo.

Temeljni aksiomi islamske ideologije su:

- *Tevhid*- kompletna potčinjenost Allahu dž.š. kao Stvoritelju i Vladaru svih svetova.
- *Risala*- institucija poslanstva. Donosi objavu od Allaha dž.š- u vidu Knjige (Kitab) kao smernice ljudima.
- *Ahiret (budući svet)* - verovanje da ćemo na ahiretu biti pitani za sva dela.
- *Hilafet*- uloga čoveka kao Allahovog namesnika na zemlji.
- *Tezkijet*- pročišćavanje srca kako bi se steklo pravo znanje.
- *Kefalah*- društvena solidarnost.
- *Adalet*- pravda.

- *Felah*- ekonomsko blagostanje potrebno za život po islamskim načelima, a radi sticanja Ahireta, boljeg sveta.

Prvi, ujedno i najvažniji aksiom o jedinstvenosti i isključivosti Stvoritelja, podrazumeva da osoba veruje da sve stvoreno ima samo jednog Sveznajućeg i Sveprisutnog Stvoritelja, Allaha dž.š.. *Drugi aksiom*, vera da je Muhamed a.s. poslednji i konačni poslanik Allaha dž.š. koji je doneo najsavršeniji skup pravila ponašanja potrebnih za život na ovom svetu. *Treći aksiom*, vera da će u određenom trenutku života Allah dž.š. pozvati celo čovečanstvo na konačni, definitivni i potpuni obračun nakon kojeg sledi božji sud. Prihvatanjem islama, pojedinci pristaju na pravila islamskog zakona (šerijata) u privatnim i javnim poslovima. Poslednji aksiom nudi okvir za ekonomska ostvarenja.

Model čoveka

Važno je razumeti koja su čovekova prava i odgovornosti, cilj, kao i odnos čoveka prema društvu. Čovek je stvoren kao Božiji namesnik na zemlji. Allah dž.š. *stvara, čuva, vodi i sudi* čoveku na osnovu ispunjenosti njegovih odgovornosti. Kako bi ispunio odgovornosti koju su mu određene, čovek ima na raspolaganju brojne načine, smernice i podsetnike koji su stalno dostupni. Takođe, poznate su i nagrade i kazne u zavisnosti od poslušnosti i prestupa. Na taj način islam oblikuje čoveka čije je ponašanje, uključujući i njegovu ekonomsku dimenziju, teološko po prirodi. Sve što čovek misli i čini, postiže misleći na konačnu svrhu.

Društvo

Društvo i pojedinac međusobno su povezani. Jedan od ciljeva islama je da stvori pravedan, moralan i održiv društveni poredak posredstvom čoveka. Islamsko društvo, prema načelu jedinstvenosti, predstavlja zajednicu bez granica čije je ograničenje celo čovečanstvo. Zajednice imaju prava i odgovornosti koje se razlikuju od njihovih individualnih članova, pa su i zajednice odgovorne za svoje postupke i snose posledice za nepoštovanje. Odgovornost zajednice i njenih članova je da čuvaju, unapređuju i šire islamske vrednosti i zakone ako će tako napredovati i uspešno ostvariti svoju misiju i ciljeve.

Uzajamno delovanje psiho-fizioloških zahteva prema pojedincima, s jedne strane, i socio-ekonomskog poretka kakav pretpostavlja islam, s druge strane, oblikuje želje članova zajednice i obrazac njihovih sklonosti.

Koncepcija pravde

U islamu postoji nekoliko reči i izraza za koncept pravde. Načешće korišćena reč je *Adl* koja upućuje na koncept „ispravnog“, kao ekvivalent za „pravednost“, „jednakost“, „suzdržljivost“, i „umerenost“.

Pojedinac u svom ponašanju ne sme da prekorači svoje granice i, treba drugima, kao i sebi, dati što je prikladno. U islamu, kada osoba učini nepravdu drugoj osobi, uvek postoji reciprocitet tako da, kroz nepravdu prema drugima, osoba čini nepravdu i prema sebi i snosi posledice u ovom i budućem životu. Razlika između pravednih i nepravednih dela određuju konačnu svrhu šerijata koja uključuje: stvaranje društva „opšteg dobra“, izgradnja moralnog karaktera muslimana kao pojedinca i dostizanje slobode.

Važnost ideologije ogleda se u poštovanju pravila i jačini institucija, koji zajedno sa tehnologijom određuju uspešnost i delotvornost ekonomskog sistema. Što je jača ideologija, manja su odstupanja između odluka koje donose pojedinci i očekivanih odluka. U takvom sistemu, gde vlada jaka ideologija i poštovanje pravila, asimetrija i moralni hazard su minimizirani, a ostali rizici se mogu osigurati.

3. Islamsko pravo- Šerijat

Religijski zakoni kao pravni zakoni zauzimaju važno mesto u pogledu uspostavljanja društvenih normi. Za postizanje pravičnog društvenog poretka mora postojati povezanost religije i zakona. Šerijat potiče od arapske riječi *Saria* što u prevodu znači „put ka pojilu“, tj put koji vodi do izvora. To možemo razumeti kao put kojim vernik treba da ide kroz život. Pravila šerijata utkana su u ekonomski, društveni, politički ali i kulturni život pojedinca, i ona određuju i uređuju njegov celi život. Šerijat se sastoji iz dva dela, *ibadat(obredi)* i *Muamalat(transakcije)*. Ibadat se bavi praktičnim pitanjima o načinima sprovođenja verskih ceremonija i običaja, dok se Muamalat odnosi na praktična pitanja iz svakodnevnog života, definišući pravila za upravljanje društvenim, političkim i ekonomskim aktivnostima.

Glavni izvori šerijata su Kur'an i Sunnet, a dopunski su konsenzus pravnika (*arap. idžma*) i analogija (*arap. kijas*). Sunnet predstavlja arapsku reč koja znači *običaj, postupak ili praksa*. Konsenzusom pravnika, analogijom, pravnim prioritetom, javnim interesom i običajima nastaje

Ijtihad tj. pravila ponašanja vezana za probleme koji nastaju razvojem ljudskog društva.¹³ Islamsko pravo naziva se *fikh* što u prevodu znači *razumevanje vere*. Fikh se sastoji od nekoliko radnji koje uključuju:

- Ono što se mora izvršiti- *farz*;
- Ono što je preporučeno- *mustehab*;
- Ono što je dozvoljeno- *mubah*;
- Ono što je pokuđeno- *mekruh*;
- Ono što je zabranjeno- *haram*.

Nakon smrti poslanika Muhameda s.a.v.s. desila podela na dve grupe sledbenika islama, *Sunite* i *Šiite*. Suština verovanja je ostala ista ali određene istorijske ličnosti, događaji kao i način ispovedanja vere su poprimili drugačiju formu. Većina muslimanskog svet pripada *Sunitima*, oko 85%. Podela je uticala i na drugačije tretiranje nekih islamskih ugovora u islamskoj ekonomiji.

Sunitska škola misli svojim radom dovela je do pojave nekoliko pravnih škola tj. *Mezheba*, među kojima su najznačajnije: *Hanefijski mezheb*, *Malikijski mezheb*, *Šafijski mezheb* i *Hanbelijski mezheb*. Pripadnost šerijatskog odbora banke određenoj školi utiče na izbor banaka koje proizvode da ponudi. Poštovanje šerijata je neophodno za očuvanje zajednice. To se postiže na dva načina: *prvo*, pojedinac treba da se ponaša u skladu sa društveno ekonomskim normama. *Drugo*, prisila od strane kolektiva.

Prema šerijatu, u islamu je strogo zabranjeno plaćanje i primanje kamate (*riba*). Međutim pogrešno je shvatanje da je islamski ekonomski sistem „beskamatni“ sistem. Islam kao vera, a zatim islamske finansije i bankarstvo, zalažu se za očuvanje vlasničkih prava, ističući etičke standarde, deljenje rizika i promovisanje socio-ekonomske pravde. Šerijatska pravila su izvedena strogim procesom propitivanja i promišljanja u različitim vremenskim periodima i na različitim geografskim područjima.¹⁴ Upravo to predstavlja njihovu glavnu prednost. Podložna su

¹³ Sekundarni izvori šerijata su: *Ijma*- odnosi se na sporazum ili konsenzus; *Qiyas*- analogno zaključivanje o problemima na osnovu ranijih sličnih situacija ili okolnosti koja su jasna na osnovu sekundarnih izvora, u situacijama kada primarni izvori Šerijata ne daju odgovore na određene probleme ili kada je potrebno napraviti presedan za situaciju; *Al-Istihsan*- pravni prioritet primenjuje se kada *Ijma* preferira jedno rešenje pred drugim; *Al-Masalaha*- doneti korisnost i izbeći štetu.

¹⁴ Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (2007). *Uvod u islamske financije, Teorija i praksa*. (G. Lukinić, Prev.) Zagreb: MATTE doo

promenama i modifikovanjima usled novonastalih situacija i problema i primenjiva su u rešavanju problema u različitim društvima i običajima.

4. Islamska poslovna etika

Mnogi se pitaju zbog čega je globalna ekonomija toliko nepravedna, uz očigledno velike razlike u prihodima, bogatstvu i iskorišćavanju. Često nagrade u poslu nisu povezane sa uložnim trudom.¹⁵ Iako se zainteresovanost za poslovnu etiku na mnogim predmetima na fakultetima u poslednje vreme više izučava, etika koja se uči je uglavnom društveno izvedena, relativna i svetovna, a ne zasnovana na verskom moralnom autoritetu. Zbog nedostatka višeg moralnog autoriteta i verskih smernica, lična savest ne može odrediti društvene standarde, već pojedinci deluju sebično određujući svoja pravila. Muslimani imaju prednost u tome što imaju mogućnost da se posvete verskom učenju kako bi razrešili poslovne nedoumice. Vera u Allaha dž.š. ne daje samo motivaciju, već obavezu pridržavanja šerijatskog zakona koji je primenjiv u svim sferama života. Syed Hasanuzzaman (2003) smatra da etika treba da bude integralni deo donošenja odluka menadžmenta, kao što se nalazi na marginama poslovanja namećući ograničenja. Dodaje i da islamska etika ne predstavlja samo pravdu u pravnom smislu, već dobročinstvo koje nadilazi pravdu (*ihsan*). Veoma bitan aspekt svakog poslovanja je poverenje (*emanet*). Moralan posao predstavlja uspešan posao. Ne treba da zavara uspeh nemoralnog posla, koji je uglavnom kratkotrajan, ali dugoročno neodrživ.

Živeti prema principima Islama zasnovan je na apsolutno etičkim vrednostima. Ne može bit dobar musliman onaj koji se ne pridržava tih vrednosti. Pravda i jednakost, dobronamernost, saradnja, saosaćanje, tolerancija, nesebičnost, poštenje, integritet, žrtvovanje, popustljivost vodeće su vrednosti u svim sferama života, a posao nije izuzetak. Bez obzira na položaj pojedinca u društvu: prevoznik ili putnik, vladar ili upravnik, prodavac ili kupac, poslodavac ili zaposleni, niko ne sme zanemariti ove vrednosti u bilo kom trenutku. Napred navedene vrednosti predstavljaju opšte vrednosti, ali postoje i posebne zabrane za precizno vođenje različitih sektora aktivnosti. Trgovina je jedna od njih. Hvaljen je onaj ko poštuje osnovne vrednosti i pridržava se glavnih trgovinskih načela, utvrđenih u Kur'anu i hadisima.

Ljudski instinkt i poslovna aktivnost

¹⁵ Hasanuzzaman, S. M. (2003). *Islam and Business Ethics*. London: Institute of Islamic Banking and Insurance.

Čovek je vođen motivima kojima upravljaju instinkti koje je Bog stvorio u njemu. Mnoge od njih imaju veliki uticaj na njegovo ekonomsko ponašanje. One čine da čovek naporno radi, efikasnije organizuje svoje ekonomske aktivnosti i profitabilnost, da otkrije nove metode eksploatacije resursa, uveća svoje bogatstvo i na najekonomičniji način organizuje svoje rashode. Kada su motivi organizovani na pravi način, kontrolisani, regulisani i disciplinovani možemo očekivati jedan idealan sistem proizvodnje, razmene i distribucije, što predstavlja osnovu blagostanja društva.

Ljubav prema bogatstvu

Jedan od instinkta, i najvažniji s ekonomskog aspekta, je „ljubav“ čoveka prema bogatstvu. On utiče na čoveka da radi da stekne bogatstvo i uspostavi posed nad njim. U odsustvu legalnih, moralnih i socijalnih ograničenja, čovek se neće ustezati od korišćenja bilo kojih sredstava, poštenih ili ne, kako bi ostvario svoj cilj. Čak i ako se suči sa ograničenjima, uticaj njegovih instinkta nateraće ga da ista zaobiđe.

„And you love wealth with inordinate love“ (89:20)¹⁶

"Men are naturally tempted by the lure of women, children, treasures of gold and silver, horses of mark, cattle and plantations. These are the enjoyments of the life of this world..." (3:14)¹⁷

Maksimizacija profita

Pored ljubavi prema bogatstvu, čovek je sklon štednji, akumuliranju i maksimiziranju svoje imovine. Kako bi to ostvario, čovek se trudi da razumno troši i reinvestira svoju ušteđevinu kako bi maksimizirao svoj profit.

„Man is unwearying in addig to his wealth“ (41:49)¹⁸

Bogatstvo preko noći

¹⁶ Ajet iz Kur'ana. Ajeti su delovi (stihovi) Sura u Kur'anu. Ukupno ima 114 Sura i 6236 ajeta za koje muslimani veruju da su sve Allahove reči. 89 označava broj Sure u Kur'anu, a 20 broj ajeta. Sura Zora - „i bogatstvo preterano volite“

¹⁷ Sura Imranova porodica- „Ljudima se čini da je lepo samo ono za čim žude: žene, sinovi, gomile zlata i srebra, divni konji, stoka i usevi. To su blagodati u životu na ovom svetu...“

¹⁸ Sura Objašnjenje- „Čoveku ne dosadi da bogatstvo traži“

Ovaj instinkt čini čoveka sebičnim i navodi ga na izbegavanje društvenih odgovornosti. Takođe, daje mu podsticaj da dođe do bogatstva preko noći ne birajući sredstva. Na putu do cilja ne obazire se na ljudske vrednosti. „*Man is hasty by nature*“ (21:37)¹⁹

II ISLAMSKO BANKARSTVO - BITNI ELEMENTI I PRIMENA U PRAKSI

1. Načela islamskog bankarstva

Osnovno načelo islamskog bankarstva jeste *apsolutna zabrana primanja i plaćanja kamate*. Preko 200 islamskih banaka i drugih bankarskih institucija u svetu posluje na ovaj način. Svoju poslovnu filozofiju zasnivaju na modelima koji podrazumevaju učešće u raspodeli dobitka/gubitka i drugim modelima koji su dozvoljeni šerijatom.

- **Apsolutna zabrana primanja i plaćanja kamate u bilo kom obliku.** U islamskom bankarstvu odnos između zajmodavca i zajmoprimca je zasnovan na međusobnoj saradnji onoga koji pozajmljuje i onoga koji koristi kapital. Rezultat takvog odnosa je učešće u relanoj imovini i realnom poslovnom poduhvatu uz napomenu da dobit ili prinos ne može biti unapred fiksiran ili određen.²⁰ Kako bi se neutralizovala ova zabrana, islamski instrumenti su zasnovani na zajedničkim ulaganjima ili na trgovini, a kamata je zamenjena stopom povrata koja se ostvaruje *ex post* na ugovore o razmeni ili deljenju rizika. O kamati i drugim zabranjenim elementima u islamskom bankarstvu biće više izloženo u nastavku ovog rada.
- **Podela profita/gubitka (PLS paradigma)**²¹. Zajmodavac je u obavezi da ostvareni dobitak ili gubitak kao rezultat poslovanja podeli sa zajmoprimcem, bez obzira da li se radi o industriji, uslugama, trgovini i sl. Stvaranje dodatne vrednosti treba da bude rezultat partnerstva između investitora i korisnika sredstava koji dele i nagradu i rizik. Nagrada, u vidu ostvarenog profita, treba da bude *zarađena po osnovu uspešnosti projekta*, a ne unapred određena (kamata).

¹⁹ Sura Verovesnici – „Čovek je stvoren od žurbe“

²⁰ Hadžić, F. (2005). *Islamsko bankarstvo i razvoj*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Ekonomski Fakultet. str.158

²¹ Paradigma koja podrazumeva podelu profita naziva se Mudarabah (profit-sharing), dok se ona koja uključuje i podelu gubitka zove Musharakah (*profit-loss sharing*).

- **Obavezno preuzimanje rizika.** Rezultat rada pojedinca ili njegove preduzetničke aktivnosti, je zarada. Da bi poslovni poduhvati doveli do zarade, potrebno je da pojedinac preuzme rizik poslovanja koji se javlja u svakoj vrsti posla.
- **Zabrana sticanja zarade kroz kockanje, preteranog rizika, špekulacija i neizvesnosti.** Ovakav vid poslovnog ponašanja može dovesti do prevare ili nanošenja štete nekim učesnicima poslovnog procesa. Ispoljavaju se kroz ugovore u kojima postoji nejasnoća u vezi prava ili obaveza strana u ugovoru, nejasno definisanih bitnih elemenata ugovora i slično.
- **Zabrana poslovanja i finansiranja *haram* proizvodima i aktivnostima.** Podržavanje samo onih delatnosti koje su u Islamu dozvoljene. Bavljenje nezakonitim aktivnostima („pranje novca“, korupcija, kriminal i sl.) strogo su zabranjeni; zatim, podržavanje delatnosti kao što su proizvodnja alkohola, otvaranje kockarnica, noćnih klubova, i sl. takođe su zabranjene.

2. Banke u islamskoj ekonomiji

Islamske banke, kao i druge konvencionalne banke, obezbeđuju finansijska sredstva od pojedinaca i institucija i usmeravaju ih ka firmama kojima su potrebni eksterni izvori finansiranja za svoje poslovne poduhvate. Prema tome, islamske banke imaju istu funkciju kao i konvencionalne banke. Razlike se ogledaju u načinu sprovođenja tih funkcija, načinu prikupljanja i upotrebe finansijskih sredstava.

U prvom delu govorili smo o osnivanju prvih islamskih banaka i njihovim pokušajima da uvedu islamsko bankarstvo u finansijski svet. Veliki uticaj na razvoj islamskog bankarstva imaju *političke prilike* u svakoj od zemalja islamskog sveta. Neke zemlje su, uz poteškoće i brojne probleme, potpuno islamizirale svoje finansijske sisteme, poput Irana i Pakistana. U Sudanu istovremeno posluju kamatno-orijentisane banke i banke koje posluju na principima šerijata. U islamskim zemljama kao što su Irak i Sirija, banke su u državnom vlasništvu i nije bilo uslova za razvoj komercijalnog islamskog bankarstva.

U Saudijskoj Arabiji, sedištu IDB, nema komercijalnih islamskih banaka koje u svom nazivu sadrže reč „*Islamska*“. Smatra se da onda druge banke, koje nemaju tu reč u svom nazivu, nisu

islamske, tj. ne zasnivaju svoje poslovanje na principima šerijata. U Turskoj je zakonom zabranjeno da banke koriste u svom nazivu prefiks islamska. Jedina Arapska zemlja u kojoj je zabranjeno islamsko bankarstvo je Oman.

Kao drugi značajan faktor razvoja islamskog bankarstva ističe se uloga *tržišta*, odnosno preferencija klijenata koju banku da izaberu. Mnogi klijenti su pozitivno reagovali i prihvatili novi način bankarskog poslovanja. S druge strane, islamske banke su se suočavale sa brojnim problemima jer su poslovale u uslovima koji su prilagođeni komercijalnim bankama.

Pored banaka koje se osnivaju u islamskim zemljama, postoji i veliko interesovanje zapadnih zemalja za uspostavljanje odnosa i poslovne saradnje sa islamskim bankama. Američke banke kao što su *Citibank*, *JP mMorgan/Chase*, *Goldman Satche* i *UBS Warburg*, britanske: *HSBC*, *Barclays Capital*, *ANZ Grindlays*, francuske: *BNP Paribas*, *Societe Generale*; nemačke: *Germany's Commerzbank* i *Deutsche Bank*; holandska *ABN Amro*; ruska *Mezhibank* i dr ušle su u posao finansiranja na islamskim principima.

Proizvode i usluge na principima šerijate nude sledeće banke i organizacije:

- Islamska banka pruža usluge islamskog bankarstva na tržištu muslimanskih zemalja;
- Osniva se islamska banka na Zapadu (kao samostalna ili poslovnica islamske banke) i svojim klijentima nudi usluge na principima šerijata;
- Pružanje usluga na principima šerijata posredstvom zapadnih konvencionalnih banaka;
- „Islamic windows“- pružanje usluga na principima šerijata na finansijskom tržištu zapadnih zemalja;
- Konvencionalna banka osniva svoju poslovnicu ili samostalnu banku u muslimanskim zemljama koja posluje na principima šerijata.

2.1. Izvori sredstava Islamskih banaka

Dobro je poznato da konvencionalne banke (kamatno-orijentisane) prihvataju depozite različitih dospeća i plaćaju različite kamatne stope na svaku vrstu. Islamske banke ne plaćaju kamatu na depozite. U zavisnosti od tipova ugovora koji su u skladu sa šerijatom, banka na različite načine prikuplja depozite od klijenata. Takođe, i među islamskim bankama postoji razlika u pogledu odabira tipova ugovora (*Wadiah Dhamanah*, *Mudarabah*, *Tawarruq* i dr.)

Glavne komponente na strani pasive u konvencionalnom bankarstvu su uplaćeni kapital, rezerve, depoziti po viđenju, štedni i oročeni depoziti, međubankarski depoziti, međubankarske pozajmice i dr. U procesu tranzicije iz kamatnog u beskamatno bankarstvo, uplaćeni kapital i rezerve ne podležu nikakvim modifikacijama, s obzirom da one ne uključuju plaćanje niti primanje kamate. Razlika je samo u načinu ostvarivanja prinosa. U beskamatnom bankarstvu, prinos akcionara predstavlja učešće u ostvarenom prfitu zajedno sa drugim doprinosiocima resursima banke.²²

Tabela 2. Izvori sredstava islamskih banaka

Depoziti	Proizvodi	Tipovi ugovora prema Šerijatu
Transakcioni depoziti	Tekući računi	Wadiah Dhamanbh Mudarabah
	Štedni računi	Waidah Dhamanah mudarabah
Investicioni depoziti	Opšti investicioni račun	Mudarabah/Tawarruq
	Posebni investicioni račun	Mudarabah/Tawarruq
	Specifičan investicioni račun	Mudarabah/Tawarruq

Izvor :Saiti, B. (2016). Islamic Banking Operations. International Council of Islamic Finance Educators, str. 4

a. Tekući računi

Ovakvim računima banke upravljaju po principu „depoziti po viđenju“. Služe kao kratkoročni depoziti kojima deponenti mogu da raspolazu u bilo koje vreme u punom iznosu bez ograničenja. Na zahtev klijenta sredstva mogu biti povučena. Banke mogu koristiti ova sredstva za poslovne operacije na sopstveni rizik.²³ U tom slučaju, banka unapred traži dozvolu od deponenta za korišćenje sredstava, ali deponenti nemaju prava na profit koji banka ostvari. Deponenti su uglavnom fizička lica, udruženja, firme, vladini organi i dr..

b. Štedni računi

²² Ahmad, Z. et al (1995). Encyclopaedia of Islamic banking and insurance.London. Institute of Islamic Banking and Insurance str. 178

²³ Smatra se da banka može koristiti do 20% sredstava sa ovih računa za kratkoročne plasmane.

Islamske banke prihvataju štedne depozite od pojedinaca. Postoje četiri metode prikupljanja sredstava kroz štedne račune: (i) prihvatanje štednih depozita na principu *al-wadi'a* (poverenje), uz pristanak deponenta da banka koristi njihova sredstva na sopstveni rizik, garantujući deponentima povlačenje sredstava. Takođe, banka može dobrovoljno da podeli ostvareni profit; (ii) prihvatanje štednih depozita uz ovlašćenje deponenta da sredstva budu investirana i deljenje profita na unapred dogovoren način, uz obavezu održanja sredstava na određenom nivou; (iii) prihvatanje štednih depozita kao *qard hasan* (dobrotvorni zajam) banci u vidu novčanih ili nenovčanih efekata korišćenja tih sredstava; (iv) prihvatanje štednih depozita kroz investicioni fond i tertiranje depozita kao investicione depozite.

c. Investicioni računi (*Profit and Loss Sharing- PLS računi*)

Investicioni depoziti predstavljaju pandan islamskih banaka u odnosu na oročene depozite konvencionalnih banaka. Mogu ih otvoriti pojedinci ili kompanije za neki određen period, na šest meseci, godinu dana ili duže. Deponenti ne primaju kamatu na uložena sredstva. Umesto kamate, deponenti učestvuju u profitu koji banka ostvari na investirana sredstva i to u procentu koji je unapred određen na osnovu sume uložених sredstava i perioda držanja. Povlačenje sredstava kod ovih računa nije moguće osim pod određenim uslovima za šta je potrebna najava. Takođe, deponent se odriče dela profita na povučena sredstva. U slučaju gubitka od investiranja, s obzirom da se deponent nalazi u ulozi vlasnika kapitala, ceo gubitak pada na teret deponenta. Postoji nekoliko tipova računa u grupi investicionih računa:

→ Zajednički/opšti računi

Neke banke osnivaju investicione fondove umesto oročenih depozita. Investicioni fondovi imaju oblik osnovnog investicionog računa sa depozitima različitih ročnosti. Ne postoji konkretna namena tih sredstava ali se koriste za neke bankarske operacije. Ostvareni profit se obračunava i raspoređuje na kraju perioda na *pro rata* osnovi.

→ Vremenski ograničeni investicioni depoziti

Uz saglasnost između deponenta i banke, banka prihvata depozite za određeni vremenski period. Ugovor može biti prekinut na kraju perioda, ali se profit obračunava i raspoređuje na kraju finansijske godine.

→ Neograničeni investicioni depoziti

Ovi depoziti su automatski obnovljivi bez preciziranja perioda. Mogu biti prekinuti uz obavezu obaveštavanja banke, uglavnom tri meseca. Nije dozvoljeno povlačenje ili povećanje sume sredstava tokom perioda. Profit se obračunava i distribuira na kraju finansijske godine.

d. Posebni investicioni depoziti

Neke islamske banke su formirale investicione šeme sa posebnom dozvolom za investiranje u specifične projekte i trgovine. Profit je distribuiran između deponenta i banke. U pojedinim slučajevima banka deluje kao agent investitora. Takođe, može sklopiti dogovor sa investitorom da ovu funkciju obavlja uz ugovorenu naknadu ili učešćem u dobiti.²⁴

2.2. Bilans stanja i bilans uspeha Islamskih banaka

Aktivu bilansa stanja konvencionalnih banaka čine gotovina, potraživanja od centralne banke, depoziti kod banaka, zapisi, avansi, investicije u različite tipove hartija od vrednosti i akcija. Gotovina i potraživanja od centralne banke predstavljaju element koji nije povezan sa kamatom, prema tome, predstavlja element i beskamatnog bankarstva u svom prirodnom obliku. Depoziti kod banaka nemaju prinos od kamate ukoliko mogu da se povuku na zahtev, ali zarađuju prinos od kamate ukoliko su u obliku oročenih depozita, i kao takvi se neće naći na strani aktive u beskamatnom bankarstvu.²⁵

Tabela 3. Prikaz prosečnog bilansa stanja Islamskih banaka

Imovina	Obaveze
Finansiranje zasnovano na imovini Murabahah/BBA AITAB Ijarah Istisna Salam Tawarruq Bay'inah	Transakcioni depoziti
Finansiranje na bazi partnerstva Musharakah Mudarabah	
Finansiranje na bazi naknada Wakalah	Investicioni depoziti

²⁴ Ahmed, D. A. et al. (1995). *Encyclopaedia of Islamic Banking and Insurance*. London: Institute of Islamic Banking and Insurance, str. 24-25

²⁵ Ahmad, Z. et al (1995). *Encyclopaedia of Islamic banking and insurance*. London. Institute of Islamic Banking and Insurance str. 182

Investicije Sukuk	Nivo kapitala 1 Osnovne akcije
Osnovna sredstva	Nivo kapitala 2 Preferencijalne akcije

Izvor: Saiti, B. (2016). *Islamic Banking Operations*. International Council of Islamic Finance Educators, str. 6

2.3. Ostali bankarski poslovi islamskih banaka

I islamske banke, kao i konvencionalne, nude svojim klijentima usluge vođenja tekućih računa, prihvatanje štednih uloga, izdavanje debitnih kartica, akceptiranje i izdavanje čekova i menica, faktoring i forward ugovore, bankarske garancije, trgovina akcijama, sefove i dr.

3. Modeli finansiranja u islamskom bankarstvu- kreiranje finansijskih instrumenata i usluge islamskih banaka

U svakom poslovnom poduhvatu, islamsko bankarstvo uzima u obzir i finansijske i nefinansijske elemente kao što su rad, znanje i veštine. Hasanuzzaman (1994) je izvršio klasifikaciju preduzetnika i biznismena u tri kategorije:

- pojedinci sa preduzetničkim idejama ali nedostatkom finansijskih sredstava za pokretanje biznisa;
- oni koji poseduju sredstva za prodaju ili iznajmljivanje , ali nemaju pristup tržištu;
- pojedinci koji imaju finansijska sredstva, ali ipak neodovoljno da se pokrene projekat.

Kako bi se odgovorilo na prethodne zahteve, instrumenti, ugovori odnosno proizvodi islamskih banaka se mogu klasifikovati po različitim osnovama.

U poslovanju islamskih banaka razlikuju se tri modela finansiranja, a to su:²⁶

- finansijski instrumenti mobilisanja bankarskih resursa;
- modeli finansiranja;
- instrumenti za realizaciju neutralnih bankarskih poslova.

²⁶ Budimir, N. "Islamsko bankarstvo i modeli finansiranja u poslovanju islamske banke", *Oeconomica Jadertina* 2/2016, str. 87.

Osnovnu ponudu islamskih banaka čini pet osnovnih oblika koji se, u nešto izmenjenoj formi, mogu naći i u ponudi konvencionalnih banaka. Jedan broj aranžmana namenjen je potrošačkom finansiranju, većina finansiranju trgovine, dok su specijalni aranžmani posvećeni investicionom finansiranju. Aranžmani koje karakteriše ugovoren povraćaj sredstava, po čemu su slični kreditnom finansiranju, u zajam se ne daje novac već materijalno dobro. Pravna osnova ovakvih aranžmana je ugovor o prodaji na odloženo plaćanje ili ugovor o iznajmljivanju.²⁷

3.1. Značaj ugovora u islamu

Islamski ekonomski sistem ima nekoliko ključnih ugovora koji služe kao osnovni elementi za stvaranje sofisticiranih i složenijih finansijskih instrumenata. S pravnog aspekta, ugovori mogu biti unilateralni ili bilateralni. Unilateralni su po svojoj prirodi darovni i ne zahtevaju pristanak primaoca.²⁸ Bilateralni ugovori su formalniji, podložni su strogim smernicama i pravilima vezano za njihovu dokumentaciju, prava i obaveze. Svi poslovni ugovori su bilateralni ugovori.

Da bi ugovor bio valjan, potrebno je da bude oslobođen svih zabranjenih elemenata koji su prethodno objašnjeni. Ugovori koji se odnose na trgovinske i poslovne transakcije mogu se razvrstati u četiri kategorije (slika 1):

Ugovori/instrumenti					
Transakcijski ugovori	Finansijski ugovori	Ugovori o posredovanju			
		Partnerstvo	Usluge temeljene na naknadi	Osiguranje (Tekaful)	Ugovori o društvenom blagostanju
Bay' (prodaja)	Finansiranje trgovine (Murabaha)	Mudarabah	Jamstvo (Kifala)		Bezamatni zajmovi (Qard-hasan)
Sarf (Razmjena)	Pokriveno imovinom (Ijarah/Istisna)	Musharakah	Usluge temeljene na naknadi (Jo'ala)		Zadužbine (Waqf)
Prodaja prava na upotrebu (Ijarah, Istisna)	Vlasničko partnerstvo (Musharaka)		Skrbništvo (Amanah)		
			Zastupanje (Wikala)		

➤ transakcijski ugovori
 ➤ finansijski ugovori
 ➤ ugovori o posredovanju
 ➤ ugovori o društvenom blagostanju

²⁷ Marinković, S.(2013). Islamsko nasuprot konvencionalnom bankarstvu, *Bankarstvo* 3/2013

²⁸ U vidu poklona (Hadiyah, Hibah), otpisi duga (Ibra), donacije (Waqf).

Slika 1. Klasifikacija instrumenata/ugovora u islamskom bankarstvu
Izvor: Iqbal i Mirakhor (2009). str. 56.

Ovakva podela i klasifikacija zasnovana na funkciji i nameni ugovora pruža okvir za razumevanje prirode stvaranja kredita, vrste finansijskih instrumenata, posredovanja i različitih uloga pojedinaca u ekonomskom sistemu.

3.1.1. Transakcijski i finansijski ugovori

U osnovi ovih ugovora su ekonomske transakcije realnog sektora koje olakšavaju razmenu, prodaju i trgovinu roba i usluga.²⁹ Osnovna aktivnost od koje se polazi je trgovina ili razmena. Razmena može biti odmah ili odložena, može se odnositi na razmenu robe za robu, robe za cenu ili robe uz obećanje plaćanja. Kao rezultat ovih ugovora nastaje imovina koja kasnije postaje osnov za finansijske i ulagačke mogućnosti.

Islam veliki akcenat stavlja na trgovinu, koja je dozvoljena i razlikuje se od kamate koja je zabranjena. Predmet trgovine je fizička imovina ali i prava upotrebe fizičke imovine. Prema tome, osnovni ugovori su Ugovori o razmeni i prodaji imovine (u kojima dolazi do prodaje vlasništva) i Ugovori o prodaji prava na upotrebu imovine. Ove dve vrste ugovora predstavljaju temelj glavnih poslovnih aktivnosti u privredi.

3.1.2. Ugovori o razmeni i prodaji

Ugovori o razmeni i prodaji obuhvataju nekoliko podvrsta ugovora koji se razlikuju po pravima, obavezama, posebnim pravnim zahtevima ali zajednička osobina im je da podrazumevaju prenos vlasništva od jedne ugovorne strane na drugu. Razmena i prodaja su moguće sa gotovinskim plaćanjem, plaćanjem na odloženo, prodaja s odloženom isporukom, prodaja na dug, prodaja po

²⁹ Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (2009), *Uvod u islamske financije, Teorija i praksa*. (G.Lukinić, Prev.) Zagreb: MATTE doo. str. 72

porudžbini, aukcijska prodaja i dr. Za određene oblike imovine kao što su razmena valute i duga, postoje posebna pravila, pri čemu se ne dozvoljava odgoda razmene ili plaćanja.

Iz ovih ugovora proizilaze modeli finansiranja zasnovani na metodama prodaje, a to su:

- *Bay'*- prodaja imovine ili dobra (pokretnog ili nepokretnog) drugoj osobi za određenu cenu;
- *Novac za novac- Sarf* je prodaja promptnom razmenom novca za novac;
- Barter prodaja- razmena robe za robu, bez novčanog plaćanja;
- *Bay' al-Dayn*- prodaja duga ili obaveze;
- *Novac za robu- Bay' al-Salam* je prodaja sa trenutnim plaćanjem ali budućom isporukom;
Bay' al-Istisnah je prodaja po narudžbini.

Prema načinu plaćanja, ugovore o prodaji i razmeni možemo podeliti na sledeće kategorije:

- Promptna trgovinska prodaja- plaćanje dogovorene kupovne cene u vreme zaključivanja ugovora;
- Odloženo plaćanje na rate;
- Jednokratno plaćanje- plativo u budućnosti na sve oblike prodaje osim na *Bay' al-Salam*.
Primenjuje se kad je datum plaćanja unapred utvrđen.
- *Bay' al-Arabun*- avansno plaćanje.

Značaj finansijskih ugovora ogleda se u činjenici da oni predstavljaju temelj za stvaranje kapitala i mobilizacije resursa između štediša i preduzetnika. Upotreba finansijskih ugovora omogućava stvaranje i proširenje kredita i olakšava finansiranje transakcijskih ugovora.

3.1.3. Ugovori o posredovanju i ugovori o društvenom blagostanju

Finansijski posrednici imaju značajnu ulogu u odnosu na druge ekonomske agente. Oni povezuju agenate sa viškom kapitala i agenate sa manjkom kapitala, omogućavaju uravnoteženje potrošnje domaćinstva i troškova preduzeća u različitim vremenskim periodima i na taj način im pomažu u podeli rizika. Njihove glavne funkcije su transformacija imovine, pravovremeno sprovođenje plaćanja, brokerstvo i transformacija rizika.³⁰ Iako se način posredovanja u poslednjih trideset godina promenio usled makroekonomskih politika, tehnoloških dostignuća, liberalizacije i dr. osnovna funkcija posredovanja se nije promenila.

Finansijsko posredovanje u islamu počinje još u prvim danima islama. *Sarrafi*, kako su nazivani, su finansijeri koji su preuzeli neke od osnovnih funkcija konvencionalne finansijske institucije. Često su ih nazivali i “bankarima bez banaka”.

Ugovori o posredovanju čine da se finansijski i transakcijski ugovori sprovedu na efikasan i transparentan način. Ugovori o društvenom blagostanju su ugovori između pojedinaca i društva kojima se propagira dobrobit i blagostanje manje privilegovanih.

3.2. Modeli finansiranja

Svi modeli finansiranja koji se koriste u islamskom bankarstvu imaju zajedničku karakteristiku a to je nastanak finansijske obaveze. Iako se koriste brojni modeli bazirani na različitim metodama, modeli finansiranja zasnovani na partnerstvu su u najvećem procentu u skladu sa islamskim propisima. Oni podrazumevaju partnerski odnos između aktera koji obezbeđuje finansijska sredstva i nosioca preduzetničke aktivnosti.

Prva grupa modela finansiranja zasnovana je na prodaji, druga grupa realizuje se kao najam ili lizing, tj. *ijara*, treću čini zajedničko učešće u podeli profita ili gubitka, *mušareka*, i četvrtu grupu čine partnerstva na osnovu zajedničkog učešća u podeli profita, tj. *Mudareba*.

3.2.1. Modeli finansiranja na bazi metoda prodaje

Murabahah (cost plus profit+troškovi plus profit) je jedan od omiljenih načina finansiranja kupovine roba i proizvoda na kredit. Pogodan je za finansiranje trgovine na kratak rok. Sastoji se

³⁰ Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (2007). *Uvod u islamske financije, Teorija i praksa*. (G. Lukinić, Prev.) Zagreb: MATTE doo. str.92.

od dva ugovora o prodaji, jedan u kome banka nabavlja proizvode, robu ili sirovine, i drugi, u kome banka prodaje proizvode, robu ili sirovine preduzetniku. U pitanju su dve odvojene, realne transakcije. **Banka, odnosno posrednik u ovom ugovoru, postaje vlasnik robe koja je predmet ugovora.** Preduzetnik plaća proizvod, robu ili sirovinu po ceni koja je jednak nabavnoj ceni uvećanoj za određeni profit.³¹ U cenu transakcije ne mogu biti uključeni troškovi poput plata radnika, zakupnine poslovnog prostora i drugo jer su oni uračunati u dobit koja je zaračunata na nabavnu cenu. Korisnik proizvoda detaljno opisuje banci bitna svojstva proizvoda koji želi da kupi.

Posebno je primenjiva u domenu finansiranja potrošača kod nabavke potrošnih dobara, kupovine nekretnina, stanova i kuća, ali i u finansiranju proizvodnog sektora za kupovinu mašina, opreme, sirovine i repromaterijala.

Bitna svojstva *murabahah* ugovora su:

- ukoliko preduzetnik ne ispuni svoje obaveze, banka ima pravo samo na proizvod koji je predmet ugovora. Nikakva kamata niti marža ne mogu biti primenjene na postojeći dug, dok se u slučaju konvencionalnih zajmova kamata kumulira. Neizmirivanjem dve uzastopne rate, smatra se da dužnik ne ispunjava svoje ugovorne obaveze, i banka ima pravo da proglasi sve rate trenutno dospelim;
- kao osiguranje od neplaćanja dužnika koristi se imovina koja nije predmet finansiranja, a ukoliko takva imovina nije dostupna, koristi se predmet ugovora kao obezbeđenje;
- ugovor ne može biti zasnovan na dobrima koja klijent već poseduje niti na apstraktnim objektima;
- banka ne mora fizički da poseduje dobra koja su predmet ugovora, ali ona moraju biti u njenom vlasništvu pre nego što budu prodana klijentu.³²
- prodaja i kupovina određene robe između banke i klijenta može se obaviti samo jednom. Ponovno pregovaranje oko cene ili ugovora nije dozvoljeno. Ukoliko dođe do odlaganja rata, zabranjeno je naplaćivanje dodatnog iznosa usled odlaganja rata;
- S obzirom da je rezultat Murabaha ugovora finansijsko potraživanje kao i kod beskuponskih obveznica sa fiksnom kamatnom stopom, postavlja se pitanje u čemu je razlika između marže i kamate. Predmet Murabaha ugovora nije posuđivanje novca već se

³¹ Bankarska naknada ili profit je ranije usaglašen sa klijentom i ne sme da pređe 10% nabavne cene. Određuje se na osnovu referentnih kamatnih stopa (LIBOR, prinos na američke državne zapise i sl.) i na osnovu kreditnog rejtinga klijenta, obima transakcije i tipa dobra.

³² Khan, Z.A. (2000) *Islamic Banking and its Operations*. Institute of Islamic banking and Insurance, London, str.25.

određena imovina kupuje za klijenta čime je osigurano da je finansiranje povezano sa imovinom. Kod obveznica, finansijer je izložen samo kreditnom riziku, dok je finansijer murabah ugovora najpre izložen riziku cene, s obzirom da klijent može da odustane od kupovine proizvoda.

Prodaja proizvoda može biti izvršena na nekoliko načina:

Bay' al-Salam predstavlja ugovor sličan konvencionalnim terminskim ugovorima po funkciji. Roba se isporučuje u budućem vremenskom periodu na tačno određen dan. U slučaju Bay' al-Salam, dogovorena cena plaća se u trenutku zaključenja ugovora, za razliku od konvencionalnog terminskog ugovora gde se puna cena ne plaća unapred. Značaj ovih ugovora ogleda se u mogućnosti prodavca da gotovinom koju dobije finansira svoju proizvodnju i širenje trgovine.³³ Banke ga uglavnom primenjuju za finansiranje zanatske proizvodnje i poslovnih aktivnosti mikro, malih i srednjih preduzeća.

Bay Muajjal je način odloženog plaćanja. Klijentu je dozvoljeno da plati u punom iznosu ili na rate u budućnosti.³⁴ Banka ima mogućnost da samostalno preuzme robu koja je predmet ugovora, u tu svrhu može da ovlasti neko drugo lice ili to može da učini i sam klijent kada ga banka ovlasti. U tom slučaju, klijent ima ulogu poverenika, vlasništvo i rizik su i dalje na banci do momenta prodaje proizvoda klijentu.

Transakcija se zatvara kada klijent plati punu cenu za isporučene proizvode, i to je najčešći slučaj. Međutim, ukoliko se javi kašnjenje u otplati, naučnici su zauzeli stav da, s obzirom da je u pitanju transakcija prodaje i kupovine, prodavac ne može da naplati ništa više iznad dogovorene cene. Ali, kako bi obeshrabrila namerno kašnjenje klijenata, banka može da zatraži kaznu za neispunjenje obećanja u visini prosečne stope prinosa na Murabaha ugovore koja će biti iskorišćena u dobrotvorne svhre ili Qard Hasan.³⁵

³³ Poljoprivrednicima je ovakva vrsta ugovora bila od posebnog značaja jer su dobijenim sredstvima kupovali semenje i sirovine za finansiranje lične potrošnje kako bi proizveli voće i useve. Takođe, arapski trgovci koji su se bavili izvozom i uvozom nisu mogli da pozajmljuju sredstva po lihvarskim uslovima da bi finansirali širenje svoje trgovine.

³⁴ Predmet ovih ugovora mogu biti samo proizvodi čiji se kvalitet i količina mogu precizno odrediti u momentu zaključenja ugovora; puna dogovorena cena se plaća u momentu zaključenja ugovora; datum i mesto isporuke moraju biti tačno određeni; dozvoljeno je uzeti zalog i jemca za Bay' al-Sala ugovore, čime se prodavac obavezuje da će dogovorenu isporuku izvršiti u roku; prodavac mora posedovati proizvode koji su predmet ugovora fizički ili konstruktivno

³⁵ Khan, Z.A. (2000) *Islamic Banking and its Operations*. Institute of Islamic banking and Insurance, London, str.26.

Istisna. Određeni autori navode je ovaj model jedna od varijanti salama, dok drugi smatraju da je to nezavisan i specifičan model finansiranja. Radi se o ugovoru kojim se proizvođač obavezuje da proizvede (jedan od uslova za realizaciju ovog modela jeste da predmet kupoprodaje fizički još ne postoji) i isporuči određeni proizvod na zahtev banke u ime kupca. Detalji u vezi cene (koja ne mora da bude u celosti plaćena unapred) i specifikacije proizvoda su precizno određeni, kao i mesto i datum isporuke. Do momenta isporuke proizvoda, *istisna* ugovor može biti prodat ili kupljen po svojoj nominalnoj vrednosti.

Kada je proizvod spreman, banka od proizvođača kupuje proizvod i prodaje ga klijentu. Ovaj način finansiranja igra važnu ulogu u razvoju zemlje, jer je uglavnom namenjen dugoročnom finansiranju kapitalnih dobara. Posebno je pogodan za infrastrukturne projekte koji imaju redovan novčani tok, a ne mogu se finansirati Murabaha ili Ijara ugovorima.³⁶

Banka najpre sklapa ugovor sa klijentom, a zatim pažljivo bira proizvođača koji će proizvesti proizvod prema specifikacijama klijenta. Ugovor sa proizvođačem treba da sadrži, između ostalog, odredbe o podeli rizika, mehanizam za rešavanje sporova i opreativne obaveze proizvođača. Gotov proizvod koji poštuje sve definisane specifikacije klijenta, obavezuje banku da dati proizvod kupi od proizvođača, kao i klijenta da isti kupi od banke..

3.2.2. Modeli finansiranja na bazi iznajmljivanja

Idžara (Ijara- lizing) - Lizing predstavlja još jedan od dozvoljenih načina ostvarivanja prihoda u skladu sa šerijatom. Odnosi se na davanje nečega u zakup. Reč je o prodaji prava na upotrebu imovine na određeni vremenski period. Imovina se iznajmljuje na period koji je kraći od upotrebnog veka predmeta iznajmljivanja, tako da se jedna imovina može iznajmljivati nekoliko puta različitim korisnicima. Tokom trajanja lizinga, predmet lizinga je u vlasništvu davoaca lizinga, dok korisnik lizinga fizički poseduje sredstvo i ima pravo korišćenja.

Idžara veoma liči na konvencionalni sporazum o lizingu, te je veoma privlačna i za konvencionalne ulagače i dužnike. Jedna od razlika je da davalac lizinga mora posedovati predmet lizinga tokom celog trajanja lizinga. Druga razlika odnosi se na nepostojanje složene kamatne stope, kao kod konvencionalnog lizinga, u slučaju neplaćanja ili kašnjenja u otplati.

³⁶ Khan, Z.A. (2000) *Islamic Banking and its Operations*. Institute of Islamic banking and Insurance, London, str.26-27

Ugovorom se definišu njegovi bitni elementi, predmet i period zakupa, cena odnosno zakupnina. Imovina se zakupljuje na period od tri meseca do pet i više godina. Predmet ugovora je opipljiva imovina, kao što su nekretnina i robe, ali i nematerijalna imovina u vidu sopstvenih usluga uz plaćanje naknade. Zakupnina se plaća prema dogovorenoj dinamici, mesečno, kvartalno ili godišnje.

U osnovi se razlikuju dve vrste idžara ugovora:

- Operativni idžara ugovor - banka nabavlja ili već posedovanu robu iznajmljuje zainteresovanim klijentima na određeni period uz plaćanje fiksne ili varijabilne rente, u zavisnosti od dogovora. Održavanje i osiguranje predmeta lizinga pada na teret davaoca lizinga, osim ako ugovorom nije drugačije definisano. Predmet lizinga se vraća vlasniku, davaocu lizinga, nakon isteka perioda trajanja lizinga. Banka se susreće sa dve vrste rizika u ovom slučaju. Prvi, nepostojanje tražnje za robom i imovinom koju banka nabavlja s namerom iznajmljivanja i drugi, smanjenje vrednosti predmeta lizinga usled fizičkog oštećenja ili istrošenosti. Operativni idžara ugovor se koristi kod iznajmljivanja skupe opreme koju korisnici nisu u mogućnosti da kupe (prevozna i transportna sredstva kao i industrijska oprema, poljoprivredna mehanizacija ili proizvodni i poslovni objekti). Banka može da zatraži potvrdu od korisnika lizinga da je predmet dostavljen u ispravnom stanju kako bi izbegla rizik žalbe klijenta na određene nedostatke.
- Finansijski idžara ugovor (Idžara sa kupovinom) - *Ijara-wa-iqtina*, dozvoljava da se imovina ili oprema koja je predmet lizinga, nakon isteka perioda zakupa, proda korisniku. Imovina se nabavlja prema specifikacijama vlasnika, tako da je rizik nedostatka tražnje manji u odnosu na operativni lizing. Koristi se kod finansiranja kupovine nekretnina, računarske opreme i slično. Period trajanja lizinga približno je jednak procenjenom korisnom veku trajanja sredstva.

Kod idžara ugovora zabranjeno je razdvajanje prava vlasništva od prava raspolaganja, što predstavlja bitnu razliku od klasičnog lizinga. Na korisnika lizinga se ne prenosi odgovornost održavanja, upravljanja i osiguranja imovine.

3.2.3. Modeli finansiranja na bazi partnerstva

Musharakah je ugovor koji potiče još iz vremena pre islama. U ovim ugovorima kombinuju se ulaganje i upravljanje. Dvoje ili više partnera kombinuju svoj rad ili kapital u realizaciji poslovnih aktivnosti i prihvataju da ostvareni dobitak/gubitak podele u zavisnosti od dogovorenog odnosa

raspodele. U slučaju gubitka, investirani kapital se umanjuje za srazmeran deo i ostatak se vraća svakom od partnera. Partneri snose teret gubitka prema uloženom kapitalu. Strana koja nije uložila kapital već svoj rad, trud i vreme, ne može da snosi teret gubitka kapitala. Ugovor mora imati jasno definisane elemente koji se tiču vrste posla, vremenskog perioda u kome će posao biti realizovan, okvir u kome će posao biti realizovan i odnosi raspodele profita. Partneri imaju potpunu slobodu u pogledu definisanja prethodno navedenih elemenata.

Musharakah ugovor može da sadrži klauzulu da ugovor neće biti okončan dok većina ili svi partneri ne budu saglasni. Na primer, ukoliko banka želi da napusti projekat, ona svoj udeo može da proda ostalim partnerima. Ukoliko projekat nije dovoljno likvidan da isplati ceo udeo banke, on se može podeliti na manje jedinice i svaka se može prodati kada se za to steknu uslovi.³⁷ Dva osnovna oblika *musharakah* ugovora su:

1. Trajna *musharaka*³⁸ je ugovor kojim banka stiče trajno učešće u kapitalu zajedničke firme. Firma nema unapred određen period trajanja. Prestaje po odluci osnivača ili akcionara, ili po sili zakona. Banka učestvuje u raspodeli dobitka ili gubitka shodno svom akcionarskom kapitalu.
2. Privremena ili opadajuća *musharaka*³⁹, finansijer i njegov klijent učestvuju u zajedničkom vlasništvu nad opremom ili imovinom koju zakupljuje klijent. Udeo finansijera je podeljen na više jedinica koje klijent vremenom otkupljuje i nakon određenog vremena postaje jedini vlasnik imovine ili preduzeća. Na ovaj način se finansira kupovina stanova, opreme ili inventara za uslužna preduzeća ali i trgovinu. Na primer, ukoliko klijent planira da kupi stan koji vredi 100.000e, a on ima 50.000e, ostatak novca obezbeđuje islamska banka i tako zajednički kupuju stan. Klijent uzima u zakup stan i plaća mesečnu ili kvartalnu rentu banci za korišćenje njenog udela u stanu.⁴⁰ Na taj način klijent otkupljuje određen deo vlasništva banke nad stanom, čime se učešće banke u vlasništvu postepeno smanjuje na nulu.

Ovaj ugovor se koristi za finansiranje novih, pokretanje i proširivanje postojećih kapaciteta preduzeća, za finansiranje uvoza i izvoza obrtnog kapitala. Nedostatak kod ovog modela je što je

³⁷ Nemanja Budiimir, "Islamsko bankarstvo i modeli finansiranja u poslovanju islamske banke", *Oeconomica Jadertina* 2/2016, str. 90

³⁸ *Permanent Equity Partnership*

³⁹ *Diminishing Equity Partnership*

⁴⁰ Budiimir, N. (2016). Islamsko bankarstvo i modeli finansiranja u poslovanju islamske banke, *Oeconomica Jadertina* 2/2016, str. 90

banka izložena velikom riziku gubitka, međutim taj rizik je manji od rizika koji se javlja prilikom ulaganja u razna preduzeća.

Mudareba predstavlja ugovor između vlasnika kapitala (ulagača) i ekonomskog agenta (*mudariba, posrednika*) u nekom projektu u cilju ostvarivanja dobiti. Mudarib je ekonomski agent s preduzetničkim i menadžerskim veštinama. Ovim ugovorom kombinuju se tri najznačajnija faktora proizvodnje- rad, kapital i preduzetništvo.

Prilikom zaključivanja ugovora, ulagač i mudarib dogovaraju procenat učešća u ostvarnoj dobiti. Nije dozvoljeno odrediti fiksnu sumu koju će određena strana primiti. U interesu je mudariba da poverenim kapitalom upravlja na najbolji mogući način, saglasno dogovorenim uslovima. U slučaju ostvarivanja gubitka, mudarib (osim ako je loše postupao sa poverenim kapitalom i na nemaran način), ne snosi gubitak. Gubitak pada na teret ulagača.

Primer *Mudareba* ugovora može biti ugovor između ulagača i islamske banke. Uagač poverava sredstva banci koja poseduje stručnost u plasiranju sredstava u profitabilne projekte i posluje na finansijskom tržištu. Takođe, ulagač sredstava može biti banka. Kada banka daje novčani iznos klijentu za određeni projekat, bankarski službenik je dužan da traži elaborat (studiju) o planiranoj investiciji. Nakon analiziranja projekta, banka može i da odbije davanje zajma, a u slučaju odobravanja zajma i ostvarenog gubitka nakon projekta, može da preispita savesnost u poslovanju klijenta u upravljanju poverenim sredstvima. Ukoliko se utvrdi da je klijent nesavesno rukovodio poverenim sredstvima dužan je da banci nadoknadi štetu.

Glavne karakteristike *Mudarebe* su:

- kontrola- uopšteno, ulagač sredstava određuje *mudariba* i nakon toga nema nikakvo pravo da kontroliše ili učestvuje u donošenju odluka o plasiranju sredstava. Uagač nema nikakvih upravljačkih prava nad *mudaribom*. U nekim slučajevima ulagač može da postavi određena ograničenja i predloge da mudarib učestvuje u pojedinim projektima ili na poseban način. U pitanju je ograničavajući *mudareba* ugovor.
- Raspodela dobiti i gubitka- ostvarenu dobit ulagač i mudarib raspodeljuju na osnovu dogovora, dok gubitak snosi ulagač kapitala, osim ako je gubitak ostvaren usled lošeg i nemarnog postupanja mudariba. Gubitak, zapravo, snose i ulagač i mudarib. Gubitak za mudariba je utrošeno vreme i trud, dok ulagač gubi deo kapitala.

Neka od pravila koja se moraju poštovati prilikom raspodele dobiti su da dobit mora biti definisana u procentu od ostvarene dobiti, nikako u obliku apsolutne veličine; formula raspodele dobiti mora biti unapred definisana i naznačena u sporazumu o podeli dobiti; dobit se može raspodeliti tek nakon što vlasnik kapitala prenese svoj kapital. Privremena ili periodična raspodela pre zaključenja računa podložna je konačnom preispitivanju i mora se prilagoditi za eventualni gubitak kapitala.

- višestruke veze - mudaribu je dozvoljeno da proširuje svoja partnerstva sa drugim vlasnicima kapitala, a s druge strane, da uključi preduzetnike na osnovu *mudareba* ugovora kako bi oni ulagali kapital koji je njemu poveren.

Mudareba predstavlja prvi model finansiranja u islamskom bankarstvu za koji je smatrano da će biti najviše korišćen. Međutim, prisustvu visokog rizika u primeni ovog modela redukovano je njegovo učešće u finansiranju. U poljoprivredi se koriste dva modela finansiranja koji predstavljaju varijante mudarebe. Funkcionišu na principu podele prinosa ili roda:

Muzara- koristi se u stočarstvu. Jedna strana obezbeđuje ili ustupa resurse (zemlju, seme, đubrivo i mehanizaciju) a druga strana svoj rad i menadžerske veštine.

Musaqah - koristi se u voćarstvu. Jedna strana obezbeđuje rad a druga materijalne resurse (zemlju sa nasadom voća). U obe varijante prinos se deli nakon žetve, odnosno po sazrevanju i prikupljanju plodova, prema ranije utvrđenom odnosu.

Mušereka i *mudareba* spadaju u grupu ugovora o posredovanju. Glavna razlika odnosi se na činjenicu da *mudareba* predstavlja model učešća u podeli profita, a *mušereka* model učešća u podeli profita ili gubitka.

3.2.4. Modeli finansiranja bez troškova i naknade

Qard Hasan - vrsta kredita koja je namenjena uglavnom studentima, ekonomski slabijim klijentima, malim preduzetnicima, poljoprivrednicima i drugima u zavisnosti od praksi banaka. Ova vrsta kredita je bez troškova i naknade. Korisnik je u obavezi da nakon određenog vremenskog perioda vrati osnovnu sumu dobijenog kredita. Takođe, koristi se i kod klijenata sa kojima banka ima već neku vrstu ugovora (*mudareba* ili *murabaha*) ukoliko su nastupile određene poteškoće u njihovom poslovanju. Takođe, neke banke prednost daju vlasnicima investicionih depozitnih računa za dobijanje ove vrste kredita. Poseban značaj ovog načina finansiranja ističe se u procesu podsticanja razvoja privredne ili vanprivredne delatnosti koje su od društvenog značaja.

4. Zabranjeni elementi u islamskom bankarstvu

Ključni faktor u ostvarivanju profita konvencionalnih banaka je **kamata**. S druge strane, u islamskom bankarstvu zabranjene su sve poslovne aktivnosti koje uključuju bilo kakav vid kamate. Nameće se pitanje: Na koji način funkcioniše islamsko bankarstvo? Islamsko bankarstvo, kao deo islamske ekonomije, funkcioniše u okvirima koje ona određuje u svim svojim aktivnostima. Kamata, kao siguran, unapred određen i fiksiran prihod, strogo je zabranjena. Ono na čemu se ona bazira u islamskom bankarstvu jeste učestvovanje u raspodeli dobitka ili gubitka između poslovnih partnera, tj. banke i klijenta. Islam dozvoljava “stopu povraćaja” koja se ostvaruje trgovinom i trgovačkim transakcijama. Onaj ko pozajmljuje novac, shodno islamskim propisima, može ostvariti profit samo ako učestvuje u riziku stvaranja profita.

Garar je drugi zabranjeni element, a koji se odnosi na rizik i špekulaciju. Sve transakcije u islamskom bankarstvu moraju biti oslobođene neizvesnosti, rizika i špekulacije kako bi se ispunio jedan od ciljeva islamske filozofije- zaštita siromašnih od eksploatacije.

Kocka (*majsar*) zabranjena je jer ne donosi nikakvu dodatnu vrednost. U procesu “kockanja” vrši se transfer vrednosti sa gubitnika na dobitnike, troše se ljudski resursi, a kako nema stvaranja nove vrednosti, ne može se smatrati efikasnom aktivnošću. Satisfakcija koju kockanje obezbeđuje igračima, poreski prihodi prema državi i plate zaposlenih, ne premašuju oportunitetne troškove usled kockanja.

Trgovina određenim dobrima (*baj-al-ina*) je takođe zabranjena (npr. svinjskim mesom, alkoholom, drogom, aktivnostima vezanim za porfnografiju i druge oblike nemorala).

4.1. *Riba* i njena glavna svojstva

Islam strogo zabranjuje kamatu i poslovanje s kamaton. Na taj način sprečava se nepravda po kojoj dužnik preuzima sav rizik. U islamskoj ekonomiji koristi se izraz *Riba*, koji na arapskom jeziku doslovno znači prekoračenje, dodavanje ili višak. Šerijat navodi dva oblika *Ribe*, *Riba al-Nasiah* i *Riba al-Fadl*.

Riba al-Nasiah: odnosi se na ribu u razmeni novca za novac, uz uslov da je razmena odložena, s čime je povezano dodatno plaćanje. Ovaj oblik ribe osnova je za zabranu kamate kakva se primenjuje danas u finansijskim transakcijama. Zabrana *Ribe al-Nasiah*

znači da nije dozvoljeno unapred fiksirati pozitivan povrat na zajam kao nagradu za čekanje.

Riba al-Fadl: odnosi se na razmenu robe za robu odnosno barter razmenu. Muhamed a.s. je govorio da se roba razmenjuje za novac, a ne za robu, a usled eventualnih neusklađenosti u kvalitetu i kvantitetu razmenjene robe, koje može da dovede do nepravednog položaja učesnika u razmeni.

Prema šerijatu, *Riba* se odnosi na “premiju” koju dužnik mora platiti zajmodavcu zajedno sa iznosom glavnice kao preduslovom za odobravanje zajma ili produženje trajanja zajma. Najmanje četiri karakteristike definišu zabranjenu kamatnu stopu: 1) pozitivna je i fiksirana *ex ante*; 2) vezana je za vremensko razdoblje i iznos zajma; 3) njeno plaćanje obezbeđeno je jemstvom nezavisno od ishoda ili namene zbog koje se uzima zajam; 4) državni organi odobravaju i sprovode naplatu.

Islamski pristup kamati sličan je pristupu koji su imali antički filozofi i klasični ekonomisti, pa i Kejns kao istaknuti predstavnik moderne ekonomije. Primanje kamate obeshrabruje ljude da se bave proizvodnjom i međusobnom razmenom proizvedenih dobara. Ako je kamata zabranjena, ljudi će pozajmljivati jedni drugima sa zadovoljstvom čineći time dobra dela za koja će biti nagrađeni.

Islamski stručnjaci uvek su priznavali vremensku vrednost novca, ali su smatrali da naknada za takvu vrednost ima svoja ograničenja. Naime, treba napraviti razliku između *ulaganja* i *posuđivanja*. Vreme samo po sebi ne nosi prinos, ali može da doprinese stvaranju vrednosti kada se obavlja neka ekonomska aktivnost. U slučaju *ulaganja*, ulagaču će biti nadoknađena bilo koja dobit ili gubitak koji ostvari tokom tog vremena, a islam u potpunosti priznaje taj povrat na ulaganje kao rezultat ekonomske aktivnosti. Ako je novac, pak, dat u obliku zajma, to je čin milosrđa gde se višak sredstava produktivno koristi za podsticanje ekonomskog razvoja i društvenog blagostanja. Ukratko, novac je sredstvo razmene; vreme olakšava dovršavanje ekonomske aktivnosti, a vlasniku kapitala treba se nadoknaditi bilo koji povrat koji proizilazi iz ekonomske aktivnosti. Posuđivanje bi trebao biti čin milosrđa bez bilo kakvog očekivanja novčane koristi.⁴¹

⁴¹ Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (2009), *Uvod u islamske financije, Teorija i praksa*. (G.Lukinić, Prev.) Zagreb: MATTE doo. str. 57

4.1.1. Razlozi za zabranu Riba

Učenja u islamu ukazuju da kamata usporava proizvodnju i zdravu razmenu dobara. Kad je kamata zabranjena, posuđivanje novca međusobno bez okova kamate će stvoriti bolje međusobne odnose i zdravu sredinu za privređivanje. Kamata usporava proces investicija a time i rast i razvoj u ekonomiji. Ukoliko postoji mogućnost davanja novca na kamatu, ljudi se odlučuju na štednju kapitala, na taj način se taj novac ne investira, tako da taj deo kapital nema društveno-ekonomsku zdravu svrhu.⁴²

Iako ne postoje konkretno navedeni razlozi zabrane Riba u temeljnim izvorima (Kur'an i Sunet), brojni muslimanski stručnjaci, među njima i ekonomisti, dali su različite razloge za zabranu Riba upućujući na posledice postojanja kamate u savremenim društvima. Ističe se čin nepravde kao osnovni razlog zabrane ribe odnosno kamate.

- **Riba i ekonomska i društvena nepravda.** Prema brojnim muslimanskim stručnjacima, postojanje ribe predstavlja oblik društvenog i ekonomskog iskorišćavanja, što narušava temeljno islamsko učenje o društvenoj pravdi. Islam osuđuje sve oblike iskorišćavanja, posebno nepravdu u obliku gde se zajmodavacu garantuje pozitivan prinos iako ne deli rizik sa dužnikom, koji, osim što ulaže svoje znanje, rad i napor, sam snosi razne oblike rizika. Islamski sistem vrednosti zabranjuje bilo koji oblik "nepravednog bogaćenja". Riba, koja predstavlja nejednaku i nepravednu novčanu korist, razlikuje se od trgovine koja podrazumeva razmenu protivvrednosti na pravedniji način.
- **Riba narušava islamska načela vlasničkih prava.** Kur'an jasno i snažno osuđuje sticanje imovine na pogrešne načine. Islam priznaje dva oblika prava pojedinca na imovinu: a) vlasnička prava koja su rezultat kombinacije rada pojedinca i prirodnih resursa i b) prava na vlasništvo ili potraživanja po imovini koja je stečena razmenom, doznakama koje po islamu predstavljaju pravo manje sposobnih da koriste resurse na koje imaju pravo, direktnim darivanjem i nasleđivanjem. Novac predstavlja monetizirana potraživanja vlasnika po osnovi vlasničkih prava na imovini stečenoj ili primljenoj putem (a) i/ili (b). Kada se kombinacijom pozajmljenih sredstava i rada preduzetnika stvara dodatno bogatstvo, pozajmljeni novac ne može nositi nikakva potraživanja od vlasničkih prava na dodatno bogatstvo jer zajmodavac prilikom pozajmljivanja novca ne dogovara udeo u dodatnom bogatstvu već fiksni prinos, nezavisno o uspehu preduzetnika. Kada dužnik ne

⁴² Spahić, J. (2020), *Ekonomij u Islamu*. Fond za zaštitu o ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore

stvara dodatno bogatstvo ili imovinu, pozajmljeni novac, čak i ako je zakonski stečen, ne može se koristiti za potraživanje dodatnih vlasničkih prava jer ona nisu ni stvorena.

- **Promovisanje podele dobiti i rizika.** Podela rizika i nesigurnosti posla izrazito su važna osobina islamskih finansijskih ugovora, s obzirom da šerijat osuđuje čak i garantovanje poslovnog partnera da će povratiti sva uložena sredstva. U islamu se finansijski instrumenti trgovinske i proizvodne namene temelje na podeli rizika i dobiti kao povratu za preduzetnički trud i finansijski kapital. Zajmodavac koji pozajmi sredstva za trgovinu i proizvodnju može sklopiti ugovor kojim stiče pravo na deo dobiti.

4.2. Garar

Garar je nakon *Ribe* najvažniji element finansijskih ugovora. Proizilazi iz problema s informacijama (informacione asimetrije) usled neupućenosti u bitne elemente transakcije, kao što su tačna prodajna cena, sposobnost prodavca da isporuči ono što je prodao itd. Garar čini ugovore ništavnim i nevažećim. Kada se utvrdi postojanje elementa garar u ugovoru, na pravnicima je da odrede njegov stepen i, u zavisnosti od okolnosti, ugovor može biti poništen.

Ako garar predstavlja prekomernu nesigurnost, on se može povezati s elementom rizika, te je zabrana garara jedan od načina upravljanja rizikom u islamu. Međutim, ako se garar smatra rizikom, to ima i određene posledice. Naime, zabranom garara zabranjeno je i trgovanje gararom. To podrazumeva zabranu rizičnih ili izvedenih instrumenata na današnjim finansijskim tržištima, koji su osmišljeni da se rizici transferišu od jedne strane na drugu. Neki od ranijih istraživača bili su zabrinuti oko toga da li je trgovina na berzama dozvoljena, jer su smatrali da ono uključuje špekulaciju. Nedoumica je rešena tvrdnjom da se takvo trgovanje temelji na nekoj fundamentalnoj analizi ekonomskih varijabli te je podložno prihvatljivom nivou nesigurnosti, a ne čistoj špekulaciji. Špekulacija nije dozvoljena u islamu i ekonomskom poslovanju i nije dopuštena u trgovini robom, valutama, vrednosnim papirima i sl. Svrha ovih poslova je brza i laka zarada na račun drugih. Špekulacija se može definisati na nekoliko načina:

- špekulacija je predviđanje prilike za profit od koje ima koristi, odnosno verovatnoće gubitka koju treba izbegavati;
- kupovina ili prodaja kojoj sledi suprotna transakcija, sa ciljem sticanja “prirodne” razlike u ceni;
- kupovina ili prodaja u sadašnjosti kojoj sledi suprotna transakcija u budućnosti, kada dođe do promene cena i dr.

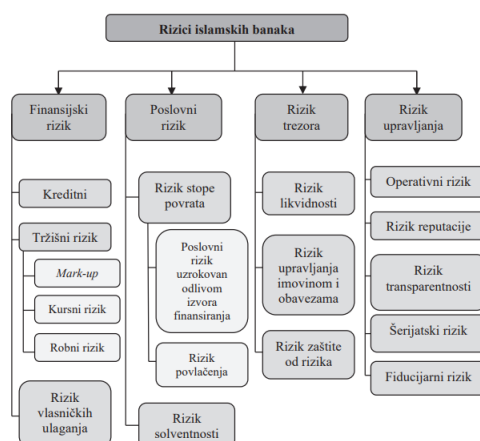
Garar se može otkloniti iz ugovora ukoliko se jasno i pažljivo preciziraju predmet ugovora i cena, kako bi se otklonile nepotrebne dvoznačnosti. Dobro dokumentovani ugovor takođe će ukloniti *garar*.

III UPRAVLJANJE RIZICIMA, BAZEL REGULATIVA I PRIMENA ISLAMSKOG BANKARSTVA

1. Pojam i vrste rizika u konvencionalnom i islamskom bankarstvu

Poslovanje islamskih banaka u poslednje dve decenije prolazi kroz veliko restrukturiranje. Glavna prepreka širenju islamskog bankarstva van tržišta islamskog sveta jeste kako uskladiti principe na kojima ono počiva sa načinom poslovanja na klasičnim kapitalističkim tržištima. Sa većim pretenzijama za izlazak na strana tržišta javljaju se novi izazovi u poslovanju islamskih banaka. Posebno važno pitanje za dalju ekspanziju islamskih banaka jesu rizici poslovanja. Dve najveće vrste rizika kojima je izložena jedna banka jesu kreditni i tržišni rizik.. Povećana volatilnost tržišta, finansijske inovacije, rast konkurencije i regulatorno okruženje neki su od glavnih faktora koji su uzrokovali pojavu novih vrsta rizika. U konvencionalnom bankarstvu odgovornost za rizike imaju klijenti, a u slučaju njihove nesolventnosti banka za pokriće svojih rizika se pokriva iz kolateral kredita, kamatama ili različitim instrumentima osiguranja. U islamskom bankarstvu iza svake transakcije banke stoji realna vrednost i usmeravanje njenih sredstava je praćeno ravnopravnom podelom rizika između banke i klijenta, koji zajednički učestvuju u investiranju u poslove, dele rizik ali i profit proporcionalno učešću u konkretnom poslu. Već smo pojasnili da je kamata u islamskom bankarstvu strogo zabranjena, samim tim korišćenje finansijskih derivata i špekulacije takođe su strogo zabranjene. Kreditna zaduženost se kontroliše u skladu sa rizikom ekonomije.

Poput konvencionalnih banaka i islamske banke se suočavaju sa kreditnim, tržišnim, operativnim i rizikom likvidnosti. Ali pored ovih standardnih oblika rizika tu su i posebne vrste rizika koje su vezane samo za poslovanje u skladu sa šerijatom. Na primer, zbog karakteristika ugovora na poverenju koji nude islamske banke su više izložene problemu moralnog hazarda.⁴³ S obzirom na visoku povezanost i isprepletenost teško je izvršiti sveobuhvatnu podelu rizika u islamskim bankama.⁴⁴ Jedna od sveobuhvatnijih podela rizika u islamskom bankarstvu je prikazana na slici 2:

Slika 2. Taksonomija rizika u islamskim bankama
Izvor: Iqbal, Mirakhor (2009). Uvod u islamske financije. str.219

1.1. Finansijski rizici u islamskom bankarstvu

Finansijski rizici kojima su izložene islamske banke imaju direktan uticaj na gubitak poslovanja ovih banaka. Kod tradicionalnih banaka ovu vrstu rizika čine kreditni i tržišni rizik, dok kod islamski banaka pored ove dve vrste postoji još jedna koja se odnosi na rizik vlasničkih ulaganja. Kreditni rizik s obzirom na specifičnosti poslovanja islamskih banaka je komplikovaniji u odnosu na tradicionalne banke. Svaki proizvod islamskih banaka ima poseban kreditni rizik: murabaha – kreditni rizik se javlja kada klijent isporučenu imovinu od strane banke ne plaća na vreme. Kod ovih ugovora postoji opasnost i od tržišnog i cenovnog rizika jer ako je ugovoren neobavezujući murabaha klijent ima prav odbiti isporuku proizvoda koji je banke kupila. Islamske banke smanjuju kreditni rizik na isti način kao i tradicionalne banke, sagledavanjem prošlog poslovanja

⁴³ Sundararajan, V. & Errico, L. (2002). *Islamic Financial Institutions and Products in Global Financial System: Key Issues in Risk Management and Challenges Ahead*. IMF Working Paper, pp. 1-27.
<http://dx.doi.org/10.5089/9781451859775.001>

⁴⁴ Kozarević, E. i Nuhanović, A. (2020). *Osnove islamskog ekonomskog i finansijskog sistema*. Tuzla: Ekonomski fakultet Univerziteta u Tuzli

klijenta sa bankom uz procenu verovatnoće bankrota klijenta.⁴⁵ Ako uporedimo sve ugovore islamskog bankarstva dolazimo do zaključka da je kreditni rizik najveći kod mušaraka ugovora a najmanji za murabaha i idžara ugovore.⁴⁶

Tržišni rizik islamskih banaka se sastoji iz mark-up rizika, kursnog rizika i robnog rizika.⁴⁷ Mark-up rizik je vezan fiksnu stopu riziko premije tokom trajanja ugovora, dok sa druge strane referentne tržišne stope se mogu menjati. Kursni rizik je posledica odgađanja trgovine nekim ugovorima, što može dovesti do depresijacije vrednosti valute u kojoj su izražena potraživanja, a s druge strane vrednost valute u kojoj su izražene obaveze može apresirati. Kod robnog rizika moguće je doći do promene tržišne cene robe u periodu od njene isporuke do njene prodaje.

Posebna vrsta finansijskog rizika kojem nisu izložene tradicionalne banke jeste rizik vlasničkog ulaganja u onim ulaganjima u kojima se sa klijentom deli dobitak i gubitak. Ovakvi su mudaraba i mušaraka ugovori koji se temelje na partnerstvu između banke i klijenta. Izloženost ovoj vrsti rizika se povećava usled nepravilnog izveštavanja, nedovoljnog nadzora nad projektima, greške kod izbora vrste projekta, nepostojanjem sekundarnog tržišta za većinu vlasničkih ulaganja.

1.2. Poslovni rizici u islamskom bankarstvu

Pojava poslovnih rizika u islamskim bankama se javlja usled različitih makroekonomskih i političkih uslova u kojima posluju ove banke. Razlikuju se dve osnovne vrste poslovnih rizika:⁴⁸

- Rizik stope povrata je poslovni rizik koji nastaje kao posledica odliva izvora finansiranja u situaciji kada su banke pod pritiskom da svojim investitorima tj. deponentima isplate veću stopu povrata od one koja bi se platila pod „stvarnim“ uslovima navedenim u ugovoru. Možemo ga definisati kao neusklađenost imovine banke i računa koji investitor ima u banci. Kako bi se ovaj rizik umanjio islamske banke koriste metode poput rezervi za izjednačavanje dobiti (odvaja se deo bruto dobitka pre odbijanja vlastitog udela banke i služi za pokrivanje budućih šokova) i rezervi za ulagački rizik (je deo dobitka vlasnika ulagačkih računa koji ostaje nakon odbijanja udela banke i služi za smanjenje uticaja budućih ulagačkih

⁴⁵ Kozarević, E. i Nuhanović, A. (2002). *Osnove islamskog ekonomskog i finansijskog sistema*. Tuzla: Ekonomski fakultet Univerziteta u Tuzli.

⁴⁶ Khan (2004). *Islamic Banking and its Operations*. Institute of Islamic Banking and Insurance. London

⁴⁷ Isto, str 230.

⁴⁸ Meija, A. L., Aljabrin, S., Awad, R., Norat, M. & Song, I. (2014). *Regulation and Supervision of Islamic Banks*. IMF Working Paper 2014-219.

gubitaka).⁴⁹ Rizik stope povrata je sličan kamatnom riziku kod konvencionalnih banaka s tim da između ova dva pojma postoje i određene razlike. Na primer, u odsustvu kamatnih stopa kod islamskih banaka poslovanje se oslanja na mark-up ili riziko premije i vlasništvo čime se povećava njena nesigurnost za razliku od konvencionalnih banaka koje imaju finansijske instrumente sa fiksnim prinosima tj. kamata čime su njihove stope povrata znatno manje. Takođe, povrat na depozite je kod konvencionalnih banaka unapred poznat dok kod islamskih banaka oni nisu tačno poznati.

Rizik povlačenja nastaje kao rezultat postojanja drugih islamskih banaka koje nude iste uslove svojim klijentima i posluju na istom tržištu. Glavni „adut“ poslovanja islamskih banaka jesu stope povrata. Ukoliko se desi da jedna banka podigne ovu stopu, a druge je zadrže nepromenjenom, može doći do odliva zbog povlačenja depozita od strane štediša.

- Rizik solventnosti islamskih banaka je isti kao i kod konvencionalnih banaka i predstavlja situaciju u kojoj islamska banka ima manju vrednost sredstava nego što je vrednost njenih obaveza.

1.3. Rizik trezora

Rizik trezora obuhvata sve rizike koji mogu nastati kod upravljanja gotovinom, vlasničkim kapitalom, kratkoročnom likvidnošću ili upravljanjem imovinom i obavezama banke. Osnovni rizici trezora su: rizik likvidnosti, rizik upravljanja imovinom i obavezama i rizik zaštite od rizika.⁵⁰ S obzirom da islamske banke imaju ograničen pristup eksternim sredstvima finansiranja svojih obaveza rizik likvidnosti je jedan od važnijih rizika za ove banke. Mogu se javljati u obliku manjka likvidnosti kada ima previše nelikvidne imovine ili nemogućnost zaduženja uz minimalne troškove kada je to neophodno. Zbog postojanja ovog rizika banke nisu u mogućnosti da usklade ročnost svojih sredstava i obaveza. Nemogućnost kratkoročnog pozajmljivanja (overnight) smanjuje mogućnost zadovoljavanja kratkoročnih potreba zbog čega je gotovo svakodnevni problem islamskih banaka gde i na koji način u kratkom roku nabaviti dodatna sredstva finansiranja.

Rizik upravljanja se odnosi na neusklađenost ročnosti imovine i obaveza banaka. Za razliku od konvencionalnih banaka, islamske banke su manje izložene ovoj vrsti rizika jer postoji podela

⁴⁹ Organizacija za računovodstvo i reviziju islamskih finansijskih institucija (*Accounting and Auditing Organization of Islamic Financial Institutions - AAOIFI*).

⁵⁰ Kozarević, E. i Nuhanović, A. (2002). *Osnove islamskog ekonomskog i finansijskog sistema*. Tuzla: Ekonomski fakultet Univerziteta u Tuzli

rizika između banke i investitora. Neusklađenosti se javljaju zbog otežanog kratkoročnog finansiranja trgovine i postoji ograničena upotreba ugovora koje se temelje na partnerstvu. Rizik zaštite od rizika se generalno odnosi na loše upravljanje svim rizicima kojima je banka izložena tokom svog poslovanja. Glavni problem rizika zaštite od rizika jeste neraspoloživost finansijskih derivata kojima se obavljaju zaštite od rizika i nepostojeća i nelikvidna sekundarna tržišta.⁵¹

1.4. Rizik upravljanja

Rizik koji se javlja zbog lošeg upravljanja i vođenja banke, neispunjenost preduzetih obaveza po osnovu ugovora i loše internog i eksternog institucionalnog okruženja je rizik upravljanja.⁵² U okviru ovog rizika ima više vrsta rizika: operativni i reputacioni rizici, rizik transparentnosti, šerijatski rizik i fiducijarni rizik. Za potrebe ovog rada u nastavku ćemo u kratko pojasniti samo šerijatski i fiducijarni rizik koji su specifični za islamske banke.

Fiducijarni rizik se javlja kao posledica kršenja ugovora od strane islamske banke. Od ovih banaka se očekuje da deluju u najboljem interesu ulagača te ako se javi neka neusklađenost između ciljeva investitora i deoničara banaka, islamska banka postaje izložena fiducijarnom riziku. U ovakvim okolnostima banke nisu u mogućnosti da posluju u skladu sa šerijatskim pravilima što može dovesti do gubitka poverenja i povlačenja depozita što dalje uzrokuje pad tržišne cene akcionarskog kapitala i nesolventnosti banke.

Šerijatski rizik je isključivo vezan za poslovanje islamske banke i odnosi se na strukturu i funkcionisanje šerijatskih odbora na institucionalnom i sistemskom nivou. Šerijatski rizik se javlja u onim situacijama kada banka ne može da se pridružava šerijatskih pravila i praksi različitih ugovora zbog različitih pravnih ili ekonomskih ograničenja. Ukoliko dođe do gubitka poverenja u šerijatski odbor može doći do povlačenja depozita i problema u poslovanju banke. Nastavak ovog problema jeste nesolventnost koja se pretvara u sistemski problem.⁵³

2. Bazel regulativa u kontekstu islamskog bankarstva

⁵¹ Isto str. 172.

⁵² Hanić, A. (2020). *Uticaj korporativne društvene odgovornosti na finansijske performanse islamskih banaka sa posebnim osvrtom na BiH*. Sarajevo: Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu – doktorska disertacija

⁵³ Meija, A. L., Aljabrin, S., Awad, R., Norat, M. & Song, I. (2014). *Regulation and Supervision of Islamic Banks*. IMF Working Paper 2014-219.

Osnova bankarskog poslovanja jeste kapital kojim banka raspolaže. Na osnovu visine kapitala procenjuju se njeni poslovni kapaciteti i mogućnosti poslovanja. Bazelski komitet za nadzor banaka je svoj koncept zaštite i upravljanja bankarskim rizicima konstruisao na osnovu kapitala i aktive banke. Do sada je bilo više unapređenih Bazel regulativa, a prva se pojavila još krajem 1980-tih sa setom globalno primenjivih standarda adekvatnosti kapitala koji određuju strukturu kapitala, postupak utvrđivanja rizične aktive i donje granice adekvatnosti kapitala.⁵⁴ Poslednja verzija Bazel regulative, Bazel 4 objavljena je 2013. godine sa posebnim akcentom na upravljanje likvidnošću kao jednim od gorućih problema banaka u kriznim periodima. Ove regulative su pravljenе na temeljima konvencionalnog bankarstva te samim tim ne može se očekivati celokupna primena na islamske banke. Glavni problem islamskih banaka je kako primeniti Bazelsku regulativu a da se ne ugrozi primena šerijatskih pravila na kojima počiva islamsko bankarstvo?

2.1. Minimalni zahtevi za kapitalom u islamskim bankama

Islamski sistem iako nema jasno definisane regulative poput konvencionalni banaka uspeo je da tokom kriznih perioda opstane. Najbolji pokazatelj toga je činjenica da je nakon velike krize 2008. godine ostvaren rast islamskog finansijskog sektora od 10% do 12% na godišnjem nivou na tržištu kapitala, u sektorima bankarstva i osiguranja. Ukupna aktiva islamskih finansijskih institucija je procenjena na 4 biliona američkih dolara.⁵⁵ Rast se delimično duguje i uspostavljanju regulative islamskih banaka, odnosno Bazelski standardi su 2005. godine prilagođeni potrebama i karakteristikama islamskog bankarstva od strane Odbora za islamske finansijske usluge.⁵⁶

Prvi⁵⁷ stub adekvatnosti kapitala se utvđuje na osnovu definisanog regulatornog kapitala i rizikom ponderisane aktive. Odbor za islamske finansijske usluge je propisao minimalnu stopu obaveznog kapitala za islamske finansijske institucije od 8% i da je nivo 2 kapitala ograničen na 100% nivoa 1 kapitala.⁵⁸ U okviru ovih standarda nisu definisani elementi nivoa 1 i nivoa 2 kapitala. Ovo je posebno pitanje Bazelske regulative jer postoje određenja neslaganja. Naime, određeni teoretičari islamskog bankarstva u nivo 1 uvrstavaju vlasnički kapital dok su investicioni depoziti smešteni u nivo 2 sa čime se ne slažu Računovodstvena i revizorska organizacija za islamske finansijske institucije i stručna javnost. Dodatan problem nivoa 2 jeste izuzimanje elemenata koji nisu

⁵⁴ Časopis Bankarstvo: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1451-4354/2017/1451-43541701068L.pdf>

⁵⁵ M. Al-Bashir M. Al-Amine (2008). „*Sukuk Market: Innovations and Challenges*“, Islamic Economic Studies, Vol.15, 2/2008, 1.

⁵⁶ Časopis Bankarstvo: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1451-4354/2017/1451-43541701068L.pdf>

⁵⁷ Grais, W. & Kulathunga, A. (2007). Capital Structure and Risk in Islamic Financial Services. U: Archer, S. & Karim, R.A.A. *Islamic Finance: The Regulatory Challenges*. Asia: John Wiley & Sons

⁵⁸ Isto, str. 72

šerijatski podobne poput kamatonosnih zajmova i preferencijalnih akcija koje postoje kod konvencionalnih banaka. Takođe, struktura nivoa 3 nije prihvatljiva sa aspekta šerijata.

Definisanje rizikom ponderisane aktive nije prošlo bez problema u islamskim bankama. Najpre, ne postoje islamske rejting agencije koje dodeljuju pondere rizika za plasmane islamskih banaka. One koriste rejtinge koje za njih određuju konvencionalne banke što se krši sa šerijatskim principima. Zatim, interne metode merenja rizika se ne mogu koristiti u svakoj zemlji u kojoj one posluju (Bliski istok) jer nemaju adekvatne baze podataka o slučajevima neizvršenja obaveza od strane dužnika u prošlosti. Još značajniji problem jeste ograničenost u pogledu finansijskih derivata kojima bi se hedžovao rizik i kojima bi se smanjio iznos obaveznog kapitala.⁵⁹

2.2. Kontrola adekvatnosti kapitala

Kako bi banke efikasno upravljale kapitalom potrebno je uspostaviti odgovarajući mehanizam kontrole sprovođenja standarda adekvatnosti kapitala. Islamske banke do sada nisu uspostavile jasne mehanizme kontrole niti imaju neka opšteprihvaćena pravila koja bi te kontrole i definisala. Ono što je specifično za islamske banke jeste da njihovo uređenje nije isto u svim islamskim zemljama te samim tim i upravljanje adekvatnošću kapitala je drugačije.

Naredni korak u razvoju islamskih banaka bi upravo bilo uspostavljanje efikasnosti sistema kontrole i merenja rizika kao i procena rizičnosti i održavanja kapitala prema definisanim propisima. Pored interno uređenog sistema kontrolu adekvatnosti kapitala potrebno je obavljati i eksterno uz pomoć supervizora koji kontrolišu interne procese procene adekvatnosti kapitala. Supervizori treba da procene koliko uspešno uprava islamske banke održava adekvatan nivo kapitala. Zatim se ta procena dalje predočava centralnoj banci koja treba da interveniše u slučaju kada kapital u bankama nije na zahtevanom nivou ili je u opasnosti da do tog nivoa dođe.⁶⁰

Islamske banke mere rizik u računima raspodele profita ili gubitka i uz pomoć rizične vrednosti. Merenje i kontrola rizika je dodatno teža u islamskim bankama jer konvencionalne banke nemaju ovu vrstu računa. Zbog toga se one oslanjaju na prethodna iskustva tj. na slične poslove koji su se obavljali u prošlosti poslovanja banke. Na ovaj način se pretpostavlja koliki bi rizik mogao biti u konkretnom poslu u kojem se deli profit i gubitak.⁶¹ U novije vreme se pokušavaju razviti

⁵⁹ Časopis Bankarstvo: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1451-4354/2017/1451-43541701068L.pdf>

⁶⁰ Časopis Bankarstvo: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1451-4354/2017/1451-43541701068L.pdf>

⁶¹ Kozarević, E. i Nuhanović, A. (2002). *Osnove islamskog ekonomskog i finansijskog sistema*. Tuzla: Ekonomski fakultet Univerziteta u Tuzli

simulacioni modeli koji se neće bazirati na prošlim poslovima nego će se za svaki novi ugovor vršiti procene rizika kod raspodele profita ili gubitka.

2.3. Tržišna disciplina

S obzirom da islamske banke imaju svoje propise koje su formulisale na osnovama šerijata, međunarodni standardi finansijskog izveštavanja nemaju primenjivost u njihovom poslovanju. Kao posledica ovoga javlja se netransparentnost finansijskih izveštaja islamskih banaka koje je teško upoređivati i analizirati zbog čega postoji opasnost od opadanja interesovanja za ulaganje i poslovanje u ovim bankama. Usled porasta obima poslovanja na međunarodnim tržištima i uvođenja novih finansijskih proizvoda u svoj portfolio, islamske banke imaju dodatan zahtev za uspostavljanjem adekvatnog sistema finansijskog izveštavanja.

Za potrebe prevazilaženja problema u finansijskom izveštavanju na inicijativu Islamske razvojne banke osnovana je Računovodstvena i revizorska organizacija za islamske banke. Njen glavni zadatak je da pomaže bankama u sastavljanju finansijskih izveštaja putem definisanja računovodstvenih, revizorskih i šerijatskih principa za islamske banke.⁶² Ali, postojanje ove organizacije u većini država u kojima postoji islamsko bankarstvo nije obavezna primena AAOIFI standarda.⁶³ Koliko će uspeha u svom radu imati Računovodstvena i revizorska organizacija zavisiće i od podrške država u kojima postoje islamske banke. Države moraju inicirati donošenje posebnih propisa i računovodstvenih standarda koji bi bili usklađeni sa AAOIFI standardima i kojih bi se islamske banke morale pridržavati.

Međutim, pored dobrobiti koje bi rad i primena AAOIFI standarda donela, i dalje ostaje problem njihove usklađenosti sa nacionalnim i međunarodnim regulatornim agencijama, usled čega će poslovanje islamskih banaka biti otežano, a akcije i druge hartije od vrednosti koje one emituju će biti potcenjene.⁶⁴ Glavni pravci razvoja islamskih banaka u budućnosti bi trebali da se vode najpre u povećanju transparentnosti poslovanja, zatim uporedivosti finansijskih izveštaja i pouzdanosti i poverenja u njihovo poslovanje.

3. Mogućnosti osnivanja islamskih banaka u Srbiji

⁶² Časopis Bankarstvo <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1451-4354/2017/1451-43541701068L.pdf>

⁶³ Kozarević, E. i Nuhanović, A. (2002). *Osnove islamskog ekonomskog i finansijskog sistema*. Tuzla: Ekonomski fakultet Univerziteta u Tuzli

⁶⁴ Časopis Bankarstvo <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1451-4354/2017/1451-43541701068L.pdf>

Iako su kapital i investicije iz država u kojima dominira islamsko bankarstvo u poslednje dve decenije u velikoj ekspanziji, u Evropi i dalje postoje ograničenja njihovog poslovanja. Prva banka koja posluje po principima islamskog bankarstva „Islamic Finance House“ osnovana je 1978. godine u Luksemburgu.⁶⁵ Takođe neke evropske banke obavljaju usluge po principima šerijata po potrebi svojih klijenata. U Srbiji trenutno ne postoji nijedna islamska banka niti banka koja bi pružala svoje usluge po islamskim principima po potrebi klijenata. Očekuje se da se u budućnosti, s obzirom na sve veći priliv arapskog kapitala, situacija promeni. Ali ono što posebno otežava poslovanje islamskih banaka u Srbiji, kao i u drugim državama u kojima dominira konvencionalno bankarstvo, jeste odsustvo pravne regulative za ovakav vid bankarstva.

Na primeru primene ugovora islamskog bankarstva prema zakonima u Srbiji ukratko ćemo pokazati zašto islamske banke ne mogu još uvek da posluju u našoj zemlji. Član 2. Zakona o bankama banku definiše kao akcionarsko društvo koje ima sedište u Republici Srbiji, koje ima dozvolu za rad od Narodne banke Srbije i koje obavlja depozitne i kreditne poslove, a može obavljati i druge poslove u skladu sa zakonom.⁶⁶ Cilj poslovanja banaka jeste da se obezbede rezerve za zaštitu gubitka i da velikim sopstvenim ulogom osnivači banke snose veći deo poslovnog rizika banke što smanjuje moralni hazard od strane osnivača. Da bi se osnovala islamska banka prema odredbama Zakona o bankama, islamska banka bi morala da se koristi sledeće instrumente u svom poslovanju:⁶⁷

- Prikupljanje novca od štediša bi se obavljalo preko tekućeg i štednog računa i finansiranjem putem akcijskog kapitala. Tekući račun bi mogao da posluži kao instrument prikupljanja novca, ali ne za dugo, jer taj novac kratkoročno ostaje u banci i ne može se koristiti za veće investicije. One bi pak mogle da se finansiraju putem emisije akcija koje su slične ugovorom o „mudarebi“. Akcije takođe se mogu izdati uz nižu nominalnu vrednost. Ako bi nominalna vrednost akcije bila 100 dinara, štediše bi ulagale u islamsku banku jer niskom investicijom stiču pravo vlasništva u banci, pravo na dividende i pravo glasa u upravljanju. Ali, sa druge strane, akcije se ne mogu konvertovati u gotovinu, akcije se mogu samo prodavati na sekundarnom tržištu pod uslovom da će vlasnik pronaći novog investitora. Zbog toga se pretpostavlja da bi za ovakvo ulaganje bili zainteresovani samo institucionalni investitori.

⁶⁵ Sovilj, R. (2020). *Pravno uređenje islamskog finansijskog tržišta*. Beograd: Institut za uporedno pravo

⁶⁶ Član 2, Zakon o bankama, Sl. glasnik RS, br.107/2005 i 91/2010

⁶⁷ Isto

- Devizni-devizno valutni poslovi i brokersko dilerski poslovi – mogu biti profitabilni za islamsku banku, ali na ovaj način se ne može ostvariti njena uloga posrednika između ponuđača i potraživača za novac radi finansiranja potrošnje i investicija.
- Islamska banka ne može ostvariti dobit putem kredita jer je kamata zabranjena. Jedan od načina zarade islamske banke jeste da postane ovlašćena banka za investicione fondove. Društvo za upravljanje može da upravlja otvorenim, zatvorenim i privatnim investicionim fondovima.⁶⁸ Otvoreni fond prikuplja novac članova fonda i nema svojstvo pravnog lica. Da bi otvoreni fond radio potrebno je minimalno uložiti 200.000 evra u dinarskoj protivvrednosti po srednjem kursu NBS na dan uplate i moraju se uplatiti na račun kod kastodi banke u roku od tri meseca od dana upućivanja javnog poziva za kupovinu investicionih jedinica. Imovina otvorenog fonda je u svojini članova fonda što nas upućuje na to da je sistem otvorenog fonda sličan sistemu mudareba računa islamskih banaka pa se ovaj sistem može koristiti za prikupljanje sredstava. Zatvoreni fond je pravno lice koje je organizovano kao otvoreno akcionarsko društvo i sredstva se prikupljaju prodajom akcija putem javne ponude. Društvo za upravljanje osniva se i upravlja zatvorenim fondom. Akcije ovih fondova su zatvorenog tipa i glase na ime, nedeljive su i neograničeno prenosive, a osnovni kapital može biti samo u novcu. Kod zatvorenih fondova imamo stabilniju situaciju iz ugla broja investitora te se ovi fondovi mogu koristiti za rizičnije investicije. Privatni investicioni fondovi su pravna lica koja su organizovana kao društvo sa ograničenom odgovornošću i oni ne podležu opštim odredbama o investicionim fondovima koje se tiču izdavanja dozvola za investicioni fond, ulaganja imovine, ograničenja njenog ulaganja, raspolaganja a privatni fondovi se mogu zaduživati bez ograničenja u skladu sa svojim pravilima poslovanja. Oni su najrizičniji fondovi koji omogućavaju korišćenje islamskih partnerskih instrumenata za investiranje poput hartija od vrednosti ili investicija u druga preduzeća. Privatni fondovi su slični mudareba ugovorima u kojima se putem dužničkih ugovora mogu osnovati društva za operativni lizing, prodaja na odloženo plaćanje kao i salam/istisna' poslovi.
- Osnivanje podređenog društva – Kako bi se koristili islamski dužnički instrumenti banka može da osnuje podređena društva čije bi glavne aktivnosti bile poslovi operativnog lizinga, prodaja na odloženo i kupovina predmeta unapred. Jedno od rešenja je i osnivanje društva koji bi koristilo istisna' ugovor za pravljenje kuća i prodaju na odloženo plaćanje. Za ove poslove je potrebna saglasnost NBS koja dozvolu za poslovanje podređenog društva

⁶⁸ Član 2, Zakon o investicionim fondovima, Sl. glasnik, 46/06, 51/09 i 31/11

daje ako podređeno društvo neće ugroziti finansijsko stanje banke, povećati rizike i narušiti principe konkurencije.⁶⁹

4. Najveće islamske banke

Poslovanje islamskih banaka koje postoje od sredine prošlog veka privuklo je pažnju na svetskim tržištima u poslednjih trideset godina kao rezultat širenja kapitala iz zemalja u kojima je ovaj oblik bankarstva nastao. Procenjuje se da je ukupna aktiva islamskih finansijskih institucija veća od 4 biliona američkih dolara.⁷⁰ I dalje se najveći broj ovih institucija nalazi u arapskim zemljama, a prema podacima iz 2016. godine u Australiji postoje 2 islamske banke, na Bahamima 6, u SAD-u 38, Velikoj Britaniji 23 i jedna prethodno pomenuta u BiH.⁷¹ Ne postoji jedan opšteprihvaćen kriterijum podele islamskih banaka. Sve islamske banke se mogu podeliti u pet grupa:⁷² Dar-al Mal al-Islami ili Fejsal grupa, Dalla al-Baraka grupa, Gulf (zalivske) banke, sudanske banke i nezavisne banke. U nastavku ćemo ukratko predstaviti banke koje su najviše doprinele razvoju islamskih banaka:

- Islamska banka za razvoj – je osnova 1973. godine u Džedi (Saudijska Arabija) a glavni cilj njenog osnivanja je bila podrška ekonomskom i socijalnom razvoju zemalja članica. Posluje po šerijatskim principima. IDB se ne bavi samo bankarskim poslovima poput prikupljanja sredstava, njihovog čuvanja i plasiranja već predstavlja složenu organizaciju koja ima za cilj da ostvari dodatna sredstva za osiguranje finansijskih resursa. Portfolio islamskih banaka za investicije i razvoj je osnovan 1987. godine kako bi se mobilizovao višak neaktivnih likvidnih sredstava islamskih banaka i drugih finansijskih institucija, diversifikacije njihovih portfolija i promocije razvoja islamskog tržišta. Tokom 2018.

⁶⁹ https://www.researchgate.net/publication/263542612_Izazovi_kod_osnivanja_islamskih_banaka

⁷⁰ Sovilj R. (2020). *Pravno uređenje islamskog finansijskog tržišta*. Beograd: Institut za uporedno pravo

⁷¹ Kozarević, E.i Nuhanović, A. (2020). *Osnove islamskog ekonomskog i finansijskog sistema*. Tuzla: OFF-SET Tuzla

⁷² https://www.researchgate.net/publication/263542612_Izazovi_kod_osnivanja_islamskih_banaka

godine, IDB je islamskim zemljama članicama odobrila 281,55 miliona američkih dolara za realizaciju novih razvojnih projekata.⁷³

- Centralna banka Malezije i njeno finansijsko tržište jedan su od boljih primera islamskog bankarstva koje uspešno funkcioniše. Islamsko novčano tržište u Maleziji postoji od 1994. godine kada je Centralna emisiona banka Malezije osnovala Islamsko međubankarsko novčano tržište. Pored tržišta novca, u Maleziji je dobro razvijeno i tržište kapitala. Na ovim tržištima se koriste i svi finansijski instrumenti koje emituju vladine institucije i imaju isti prinos bez obzira da li su izdate na konvencionalnom ili islamskom finansijskom tržištu. Malezija ima i dobro razvijeno tržište osiguranja (takaful).⁷⁴
- Islamska banka Bahrein – je jedna od starijih banaka islamskog bankarstva osnovana je 1979. godine. Ova banka je članica Internacionalnog konzorcijuma islamskog bankarstva. Islamska banka Bahrein je među prvima u islamskom bankarstvu koja je uvela plaćanje karticom poput onih u konvencionalnim bankama. VISA ili MasterCard kreditna kartica Islamske banke Bahrein omogućava svojim korisnicima da obavljaju bezgotovinska plaćanja robe na prodajnim mestima, mogu ih koristiti u inostranstvu za plaćanja u hotelu, restoranu, plaćati račune, podizati novac sa bankomata.⁷⁵

Pored institucija centralnih i poslovnih banaka u islamskom bankarstvu su se u međuvremenu razvijale i brojne institucije podrške ovom sistemu bankarstva. Jedna od prvih takvih institucija jeste Organizacija za računovodstvo i reviziju islamskih finansijskih institucija (AAOIFI). Osnovana je 1990. godine u Alžiru od strane islamskih finansijskih institucija. Glavni zadatak AAOIFI jeste razvoj, priprema i izdavanje finansijsko-računovodstvenih standarda u skladu sa šerijatskim standardima. Svoje standarde i njihovu primenu AAOIFI razvija na osnovu mišljenja svih mezheba (pravnih škola).⁷⁶ Pored AAOIFI još neke od međunarodnih institucija koje pružaju podršku razvoju islamskog bankarstva su: Međunarodna šerijatska istraživačka akademija za islamske finansije, Odbor za islamske finansijske usluge, Međunarodno islamsko finansijsko tržište, Islamska međunarodna rejting agencija, Međunarodna islamska korporacija za uspostavljanje likvidnosti i Međunarodno udruženje islamskih banaka.

⁷³ Kozarević, E. i Nuhanović, A. (2020). *Osnove islamskog ekonomskog i finansijskog sistema*. Tuzla: OFF-SET Tuzla

⁷⁴ http://iriss.idn.org.rs/419/1/RSovil_Pravno_uredjenje_islamskog_finansijskog_trzista.pdf

⁷⁵ http://iriss.idn.org.rs/419/1/RSovil_Pravno_uredjenje_islamskog_finansijskog_trzista.pdf

⁷⁶ Kozarević, E. i Nuhanović, A. (2020). *Osnove islamskog ekonomskog i finansijskog sistema*. Tuzla: OFF-SET Tuzla

5. Delotvornost islamskog koncepta finansiranja u prevenciji ekonomskih kriza

Česta kritika islamskog bankarskog sistema jeste odsustvo kontrolnih mehanizama i standarda po kojima bi trebalo uskladiti pravila i principe poslovanja. Međutim, i pored nedostataka, u periodima ekonomskih i finansijskih kriza pokazalo se da je islamski bankarski sistem prošao sa manje gubitaka nego konvencionalne banke. Kako bi se zaštitile od rizika, konvencionalne banke se koriste različitim metodama osiguranja kredita. Na ovaj način se celokupan rizik prenosi na klijente i banka nije zainteresovana za uspeh posla u koji je uloženi novac. Klijenti će pored glavnice morati da vrate i kamatu bez obzira na rezultat posla. Kod islamskih banaka rizici se dele sa klijentom što stvara veće poverenje između banke i klijenta i sprečava se masovno povlačenje sredstava iz banke.

Prema Lahem Al Nasser⁷⁷ izdržljivost islamskog bankarstva u periodu globalne krize se može uporediti sa trskom na vetru koja se previja u pravu vetra uz pomoć fleksibilne stabiljike i korena. U sledećoj tabeli daćemo uporedni prikaz glavnih problema i rešenja uzroka globalne finansijske krize koja je pogodila kako konvencionalne tako i islamske banke:

Tabela 4. Problemi i rešenja uzroka globalne finansijske krize – konvencionalne vs. islamske banke

	Konvencionalno bankarstvo	Islamsko bankarstvo
Maksimizacija profita	Plasiranjem više kredita zanemaruje se sposobnost otplate	Maksimizacija profita nije prioritetni cilj
Prodaja duga	Prodaja duga se multiplicirala	Zabranjena
Finansijski derivati	Jedan od uzročnika kriza	Zabranjeni jedan od razloga zašto se kriza nije toliko prelila na islamske banke
Prodaja rizika	Celokupan rizik gubitka realizacije posla snosi klijent	Banka deli rizik sa klijentom
Podela profita	Banka svoj profit obezbeđuje unapred definisanim kamata	Banka sa klijentom učestvuje u podeli profita shodno svom učešću u projektu.
Nenamenski krediti	Njihova ekspanzija je uticala na nekontrolisano i preterano zaduživanje	Nisu dozvoljeni jer iza svakog finansiranja u islamskom bankarstvu mora biti realna vrednost

⁷⁷ Kozarević, E. i Nuhanović, A. (2020). *Osnove islamskog ekonomskog i finansijskog sistema*. Tuzla: OFF-SET Tuzla

Glavni uzročnici koji su doveli do globalne finansijske krize su zapravo zabranjeni u islamskim bankama jer su suprotni šerijatskim pravilima. U islamskom bankarstvu se nastojalo napraviti ravnoteža između materijalnog, duhovnog i potrebnog. Islamski finansijski sistem je u kriznom periodu pokazao svoju otpornost i održivost jer nije bilo investicija u rizične zapadne finansijske proizvode. Posmatrano iz ugla teoretičara koji su razvili islamsko bankarstvo, globalnu finansijsku krizu stvorila je pohlepa kojima finansijske institucije, njihovi vlasnici, menadžeri i svi u sistemu nisu odoleli.⁷⁸ Kao ključne prednosti islamskog bankarstva u odnosu na konvencionalno koje su uspele da ga zaštite u kriznim periodima jesu poverenje između banaka i klijenata, podela rizika, ulaganje u realne projekte i zaštita štednje i depozita. Ukoliko bi se bar deo ovih principa primenio u konvencionalnim bankama pitanje da li bi u budućе mogli očekivati veće nestabilnosti na globalnim finansijskim tržištima.

6. Pregled poslovanja islamskih banaka u Turskoj, Velikoj Britaniji i BiH

Na samom početku ovog rada kada smo predstavljali pojam islamskog bankarstva rekli smo da ono svoje korene ima u zakonima i principima islamske veroispovesti te samim tim danas je najzastupljenije u zemljama koje imaju većinski muslimansko stanovništvo. Posebnu dominaciju svog poslovanja u islamskom svetu ova vrsta bankarstva ima u grupi država pod nazivom KISMUT (Katar, Indonezija, Saudijska Arabija, Malezija, Ujedinjeni Arapski Emirati i Turska). U ovim država je skoncentrisano 80% vrednosti ukupne aktive islamskog bankarstva čija je vrednost tokom 2015. godine iznosila 801 milijardu američkih dolara.⁷⁹ Pored KISMUT država islamsko bankarstvo sve veću ekspanziju ima i u neislamskim državama, poput Velike Britanije, s tim da je primetno da najveći tog oblika bankarstva je podržano kapitalom koji dolazi iz arapskih država. Za potrebe ovog naslova i s obzirom da smo do sada neke od banaka iz arapskih država analizirali u ovom delu rada ćemo se osvrnuti na islamsko bankarstvo u Turskoj, zatim Velikoj Britaniji i Bosni i Hercegovini kao jedinoj državi u regionu koja ima ovaj vid bankarstva.

Turska predstavlja državu sa jakom ekonomijom i dobro razvijenim privrednim sistemom koji se oslanja na različite delatnosti. Tokom 2022. godine Turska je ostvarila 905,99 milijardu USD

⁷⁸ Kozarević, E. i Nuhanović, A. (2020). *Osnove islamskog ekonomskog i finansijskog sistema*. Tuzla: OFF-SET Tuzla

⁷⁹ Ernest&Young (2016). *World Islamic Banking Competitiveness Report 2014*.

BDP-a što je činilo 1,24% svetske ekonomije.⁸⁰ Razvoj finansijskog sektora je tekao dosta sporo pre svega zbog državnog uređenja, viševjekovnog postojanja Osmanskog carstva i zabrane pozajmica novca sa bilo kakvom kamatom. Sa osnivanjem Republike koja je imala sekularno uređenje dozvoljena je kamata i osnivaju se prve banke kakve znamo danas. Bankarski sektor Turske čine depozitne banke, razvojne i investicione banke, participirajuće banke koje su u nadležnosti Fonda za osiguranje štednih uloga. Vrednost aktive bankarskog sektora Turske je od 2006. do 2019. godine je iznosila 800 milijardi USD.⁸¹

Razvoj islamskog bankarstva u Turskoj odvija se tokom 1980-tih godina kada vlada kreira regulatorni okvir za uspostavljanje islamskih banaka pod nazivom „Specijalne finansijske kuće“. Ova institucija nije imala isti status kao konvencionalne banke jer im nije bilo dozvoljeno da ulažu u vladine obveznice čime su imale lošiji položaj od konvencionalnih banaka. Izmenom Zakona o bankama iz 2005. godine ova odredba kao i sam naziv ove institucije ukinut i osnivaju se participirajuće banke čije funkcionisanje definiše šerijatski odbor. Prema World Bank Islamic Finance Bulletin za 2020. godinu tržišni udeo ovih finansijskih institucija je u 2018. godini u bankarskom sektoru je bio 5,3%. Takođe isti izveštaj naglašava da vlada Turske teži da do 2025. godine poveća učešće participirajućih banaka u svom bankarskom sektoru na 15%.⁸² Iako je islamska država, Turska nema veliki doprinos u islamskom bankarstvu. Ali koncept korporativne društvene odgovornosti u Turskoj je razvijen od 13. veka preko solidarne organizacije Ahilik što delimično zamenjuje koncept društvene odgovornosti koji se propagira u islamskom bankarstvu. Najveći doprinos razvoju koncepta korporativne društvene odgovornosti u Turskoj su dali bogati pojedinci preko svojih filantropskih aktivnosti i aktivnim uključivanjem u rešavanje društvenih pitanja.

Od svih evropskih zemalja islamsko bankarstvo je najrazvijenije u Velikoj Britaniji. Broj klijenata koje koriste usluge islamskih banaka u Velikoj Britaniji je od 2005. do 2006. godine porastao za 120%, broj otvorenih računa za 200%, a broj štednih uloga za 76% sa iznosom od 83,9 miliona funti.⁸³ Posebno se ulaže u razvoj regulativa koje bi bile prilagođene ovom obliku bankarstva. Velika Britanija je značajna i po tome što je prva zapadna zemlja koja izdaje islamske obveznice sukuk. Revizijom Finance Act-a, zakona koji reguliše poslovanje islamskih banaka u Velikoj

⁸⁰ <https://tradingeconomics.com/turkey/gdp> pristupljeno 25.10.2023.

⁸¹ Kozarević, E. i Nuhanović, A. (2020). *Osnove islamskog ekonomskog i finansijskog sistema*. Tuzla: OFF-SET Tuzla

⁸² World Bank Islamic Finance Bulletin za 2020 <https://www.worldbank.org/en/topic/financialsector/brief/islamic-finance>

⁸³ <https://www.readcube.com/articles/10.5937%2Fekoizavov1202101d>

Britaniji, 2014.godine je omogućeno prvo emitovanje ovih obveznica u vrednosti od 200 miliona funti.⁸⁴

Finansiranje široke potrošnje putem islamskog bankarstva u Velikoj Britaniji se oslanja na murabaha ugovore. Postoje depozitni računi koji su bazirani na podeli rizika i profita kroz wakalu. Stambeno kreditiranje se obavlja preko idžara i opadajuće mušareke koja ima dosta karakteristika hipotekarnog finansiranja. London nastoji da postane centar islamskih finansija u Evropi. U te svrhe je osnovana i Islamska asocijacija osiguravača koju čine islamska osiguravajuća društva koja nude takaful proizvode sa standardnim ugovorima islamskih finansija.

Jedina islamska banka u našem regionu jeste Bosna Bank International koja ima sedište u Sarajevu. Osnovana je od strane Islamic Development Bank-a sa udelom od 45,46%, Dubai Islamic Bank 27,27%, Abu Dahbi Islamic Bank 27,27%. Što se tiče organizacione strukture, Upravu banke čine predsednik i dva člana Uprave. Postoje i Nadzorni odbor kojeg čini pet članova, Odbor za reviziju kojeg čine pet članova i Šerijatski odbor koji se takođe sastoji od pet članova. Glavna razlika u poslovanju BBI banke i drugih banaka u bankarskom sektoru BiH jeste primena principa maslehe ili društvenog interesa u poslovanju ove banke. Kao posebno značajna aktivnost svakako je organizacija Sarajevo Business Forum (SBF) - platforma za poslovno umrežavanje i istraživanje mogućnosti investiranja i poslovanja u regiji Jugoistočne Evrope sa ciljem da podstakne njen ekonomski razvoj. Pored ekonomske uloge koja se ostvaruje povezivanjem investitora i kreditora, SBF je i najviše izražen segment društvene odgovornosti BBI banke i njene uloge kao islamske institucije.⁸⁵

Poseban doprinos razvoju bankarstva u BiH, BBI je dala 2016. godine formiranjem berzanskog indeksa SASE-BBI u saradnji sa Sarajevskom berzom. SASX-BBI je benchmark indeks koji za cilj ima da investitorima i analitičarima omogući ocenu generalnog kretanja cena deonica kompanija koje ispunjavaju uslove iz Šerijatske metodologije BBI, te se nalaze na BBI-SASE listi kompanija. BBI ima dosta karakteristika islamskih banka, što se posebno ogleda kroz postojanje Šerijatskog odbora, ali ona ne implementira sve moguće ugovore islamskog bankarstva i iz tog razloga u javnosti je percipirana kao banka koja posluje u skladu sa principima islamskog bankarstva. Ovo ograničenje rezultat je postojeće zakonske regulative koja još uvek nije prepoznala ovaj vid poslovne aktivnosti. Time se BBI banka posmatra kao „jednaka“ banka drugim komercijalnim bankama od koje se zahteva ispunjenje svih zakonskih normi koji su u

⁸⁴ <https://bbi.ba/index.php/bs/novosti/islamske-finansije-u-velikoj-britaniji> pristupljeno 25.10.2023.

⁸⁵ Kozarević, E. i Nuhanović, A. (2020). *Osnove islamskog ekonomskog i finansijskog sistema*. Tuzla: OFF-SET Tuzla

funkciji konvencionalnog bankarstva. Najznačajnija ograničenja razvoja islamskog bankarstva u BiH pored regulative su:⁸⁶

- Predrasude - pogrešno shvatanje koje nastaje na osnovu nedovoljnog poznavanja i razumevanja koncepta islamskog bankarstva. Jedna od glavnih predrasuda jeste da je islamsko bankarstvo namenjeno samo muslimanima.
- Pogrešno razumevanje – ljudi ne razumevaju kako islamsko bankarstvo funkcioniše u njihovom okruženju. Na primer, konvencionalni ekonomisti teško razumeju druge načine finansiranja u kojima kamata nije rezultat vremenske vrednosti novca. Oni su stava da je beskamatno bankarstvo beskorisno i neisplativo.
- Nedostatak samokritičnosti – postoji mali broj studija koje analiziraju ili ističu nedostatke u konvencionalnom bankarstvu.
- „Novo vino, stara boca“ – najveći broj kritika upućenih islamskom bankarstvu se oslanjaju na razliku između konvencionalnog i islamskog bankarstva.
- Sistemska strogoća – svetski finansijski sistem je baziran na kamati, tako da svaki pokušaj poslovanja bez kamate je potencijalni problem za mnoge ljude.
- Netolerancija – proističe iz činjenice da islamski svet ima mogućnost da koristi finansijske proizvode bez kamata.
- Takmičenje – prema kritičarima islamskog bankarstva, ova vrsta bankarstva ometa tržišnu konkurenciju među bankama čime se narušava celokupan finansijski sistem. Međutim, ponuda novih proizvoda ili usluga koji/e nisu zasnovani/e na kamati ne ometa takmičenje među bankama, posebno zbog činjenice da bilo koja banka može na tržište da uđe nudeći nove usluge i proizvode pa i one koji nisu zasnovani na kamati. Zbog toga islamsko bankarstvo samo doprinosi razvoju finansijskih inovacija i, time, podstiče razvoj finansijskog tržišta u svakoj zemlji.
- Strah od inovacija – je povezana sa prethodnim argumentom da islamsko bankarstvo samo doprinosi razvoju novih mogućnosti poslovanja koje bi svima donosile jednake koristi.
- Sigurnost depozita – islamske banke ne garantuju da će ulagači uvek ostvariti dobitak što ih prema kritičarima čini nestabilnim mestom za ulaganja. Ali, situacija je slična i kod konvencionalnih banaka koje ne mogu da garantuju sigurnost depozita pogotovo u kriznim vremenima.

⁸⁶ Kozarević, E. i Nuhanović, A. (2020). *Osnove islamskog ekonomskog i finansijskog sistema*. Tuzla: OFF-SET Tuzla

- Sigurnost depozita – zbog toga što islamske banke ne garantuju uvek da će njihovi ulagači ostvariti dobitak.
- Centralna banka i supervizorske agencije - nemogućnost da se tačno odredi na koji način bi ove dve vrste institucija mogle da deluju na finansijskom tržištu, a da ne koriste kamatu, uzrokuje velike probleme u vezi sa njihovim nastankom i mogućim delovanjem.
- Porezi – naplata poreza u islamskom bankarstvu predstavlja problem jer se ne poznaju dovoljno način poslovanja islamskih banaka.
- Kreditno osiguranja – u beskamatnom bankarstvu banke plaćaju premiju osiguranja investicionim fondovima, koje ih osiguravaju u slučaju prevelikog gubitka dok kod konvencionalnih banaka ovakav oblik osiguranja ne postoji nego se primenjuje hipotekarni sistem osiguranja.

Iako se poslovanje islamskih banaka u BiH za sada oslanja samo na BBI, razvoj i zastupljenost ovog koncepta bankarstva prema izveštaju⁸⁷ iz 2014. godine svrstavaju BiH u top 10 zemalja u kojima je uočen rast naučnih istraživanja iz oblasti islamskih finansija. Dalja primena i ekspanzija islamskog bankarstva u svom izvornom obliku biće omogućena uz izmene i razvoj regulativa za ovaj oblik poslovanja. Ovo generalno važi za sve zemlje u kojima dominira koncept konvencionalnog bankarstva. Dodatan razlog za „pružanje šanse“ razvoju islamskog bankarstva jeste činjenica da su islamske banke otpornije na krizne šokove jer se u svom poslovanju oslanjaju na realni sektor i izbegavaju se špekulativne aktivnosti. Za pola veka postojanja islamsko bankarstvo je napravilo izuzetan uspeh koji je se proširio i izvan granica islamskog sveta pružajući svima mogućnost da započnu poslovanje, pribave sredstva bez ogromnih opterećenja i smanje rizike kojima mogu biti izloženi.

⁸⁷ Thomson Reuters Islamic finance development report, 2015 <https://www.iba.edu.pk/ceif/pdf/ThomsonReuters-IslamicFinanceDevelopmentReport2015GlobalTransformation.pdf>

ZAKLJUČAK

Ekonomski odnosi i finansije u islamskom svetu temelje se na principima islamskog verskog zakona te stoga islamske finansijske institucije koje su razvijene u okviru ovog sistema se značajno razlikuju i imaju brojne specifičnosti u odnosu na iste institucije u međunarodnoj konvencionalnoj ekonomiji. Poslovanje po šerijatu, učesnicima na finansijskim tržištima ne dozvoljava upotrebu kamata prilikom plasiranja i prikupljanja novčanih sredstava, zatim zabranjen je ulazak u bilo koje neizvesne i špekulativne poslove. U skladu sa šerijatskim principima formirani su modeli poslovanja koji se oslanjaju na principe solidarne dobiti i gubitka i partnerski odnosi koji podrazumevaju uzajamne poslovne poduhvate. Retrospektivom najvažnijih principa islamske ekonomije i bankarstva, modela njihovog poslovanja, rezultata njihovog rada ovaj rad imao je za cilj da približi i upozna čitaoce sa ekonomijom i finansijama u islamskom svetu. Upoznavajući Vas sa ovom temom potvrdili smo da islamsko bankarstvo, iako još uvek nedovoljno poznato, nalazi se u konstantnom usponu. Islamsko bankarstvo nije kako se prvobitno misli „beskamatno bankarstvo“ ili još kako se još tumači „besplatno bankarstvo“. I finansijski sistem Srbije kao i celokupnog regiona ima brojna ograničenja za kompletnu implementaciju poslovanja islamskih banaka.

Dakle, rad smo započeli uvodom u islamsku ekonomiju i finansije. Savremeno islamsko bankarstvo počelo je da se razvija sredinom prošlog veka i od tada pa do danas njegovo poslovanje se kretalo samo uzlaznom putanjom. U prilog ovome govori i činjenica da je rast islamskih banaka prešao vrednost od 2.000 milijardi američkih dolara tokom 2019. godine.⁸⁸ Islamska ekonomija je

⁸⁸ Kozarević, E. i Nuhanović, A. (2020). *Osnove islamskog ekonomskog i finansijskog sistema*. Tuzla: OFF-SET

ekonomija koja je prožeta religijom i njenim zakonima koji služe kao infrastruktura za uređenje svih segmenata društva. Svi koji imaju određena sredstva na raspolaganju se vode da je sredstva moguće uložiti u ono što je Stvoritelj dozvolio, u skladu sa šerijatskim normama (koje su izvedene iz Kur'ana) i udaljavanja od svega što je ovim normama zabranjeno.

Islam ne treba shvatiti kao religiju koja zabranjuje nego kao religiju koja teži ravnoteži kako života tako i privređivanja u skladu sa verom. Potvrdu uspeha i „pobede“ islamskog bankarstva predstavlja i Nobelova nagrada za mir koja je dodeljena profesoru ekonomije iz Bangladeša Muhamedu Junus, koji je prestižnu nagradu dobio za ideju mikrokredita za siromašne koja funkcioniše po principu malih zajmova za najugroženije.⁸⁹ Dakle, u biti islamskog bankarstva su društveno blagostanje i iste mogućnosti za sve.

Islam dozvoljava ekonomske aktivnosti ali postoje i određene aktivnosti koje su zabranjene ili ograničene. Zapravo, ova ograničenja oblikuju ekonomiju i finansije u islamskom svetu. Najvažnija ograničenja koja su objašnjena u radu su:

- Zabrane kamate koja je izričit postulat islamskog bankarstva. Ovim ograničenjem se nastoji sprečiti nepravdna raspodela rizika, pa banka i klijent dele rizik kod poslova kreditiranja.
- Zabrana svih aktivnosti koje imaju visoku neizvesnost ili pogoduju špekulacijama. U pitanju su finansijske aktivnosti u kojima učesnici nemaju dovoljno znanja o predmetu kupoprodaje.
- Zabrana finansijske aktivnosti sa nedozvoljenim proizvodima ili uslugama. Islamski investitori neće ulagati kapital u poslovne aktivnosti čiji proizvodi ili aktivnosti imaju haram. Takođe, ulaganja se neće izvršiti u obveznice ili preferencijalne akcije koje su povezane sa kamatom. Finansijski instrumenti poput fjučersa i opcija su neprihvatljivi.

Na osnovama ovih principa finansiranje islamskih banaka se oslanja na prikupljanje investicionih depozita čiji vlasnici postaju partneri islamske banke bez prava na upravljanje. One su najbližije statusu ulagača kod investicionih fondova. Ali, i ovde postoje određene razlike. Investitori u ovakve fondove su u prednosti jer svi imaju ista prava i obaveze dok kod islamskih banaka pravo na dobit imaju investicioni deponenti i akcionari banke koji su u prednosti jer imaju i pravo na

⁸⁹ <http://saff.ba/uzroci-globalnog-rasta-i-izazovi-islamskih-finansija/>, pristupljeno 25.10.2023.

upravljanje i lakši pristup informacijama. Da bi se deponenti dodatno osigurali zahtevaju od banaka da im pruže obezbeđenje sigurne isplate očekivanog prinosa.

S obzirom na nemogućnost korišćenja proizvoda koji imaju kamatu islamske banke su vremenom razvile specifične instrumente finansiranja od kojih su u praksi najviše zastupljeni: mušaraka (zajedničko ulaganje – podela profita/gubitka), mudareba (poslovni aranžman banke i klijenta gde banka ima samo ulogu finansijera), idžara (oblik lizinga u islamskim bankama), murabaha (ugovor o prodaju – nabavna cena plus naknada), salam (prodaja sa plaćanjem unapred) i drugi. Svaki od ovih modela je originalni proizvod islamskih banaka nastao na principima šerijata. Proizvodi islamskih banaka mogu poslužiti kao alternative proizvodima konvencionalnih banaka.

Treba naglasiti da koncept islamskog bankarstva nije bez rizika. Poslovanje islamskih banaka s obzirom na principe na kojima je osnovano je još više izloženo rizicima nego konvencionalne bankarstvo. Sve rizike kojima su izložene islamske banake bismo mogli podeliti u one specifične vezane za njihove proizvode i one koji su slični rizicima koje imaju konvencionalne banke. Ne postoji jedinstvena podela rizika, a četiri najizraženije grupe rizika kojima su one izložene su: finansijski rizik, poslovni rizik, rizik trezora i rizik upravljanja. Istraživanja su pokazala da su islamske banke isto kao i konvencionalne banke najviše izložene tržišnom riziku, a najmanje kreditnom riziku. Poseban problem sa kojima se susreću islamske banke jeste kako ublažiti ili izbeći rizik. Islamska banka mora proceniti sve pozitivne i negativne strane svakog od načina i da odabere onaj koji joj je najpovoljniji, s jedne strane, i koji je dopustiv po šerijatu, s druge strane.

Kako bi povećala sigurnost svog poslovanja i dalju ekspanziju na konvencionalna tržišta, islamske banke moraju uspostaviti monitoring i primenu Bazelskih standarda. Islamske banke samo delimično mogu primeniti ovde standarde jer samo struktura nivoa 1 kapitala može biti korišćena u islamskim bankama, dok nivo 2 i nivo 3 kapitala nije moguće formirati u islamskoj banci po Bazelskim propisima jer se nivoi 2 i 3 sastoje od instrumenata koji su šerijatski neprihvatljivi. Ovaj problem islamske banke mogu rešiti tako što će formirati kapital koji se sastoji od nivoa 1 (akcionarskog kapitala, zadržanog profita i rezervi) ili tako što će strukturirati nivoe 2 i 3 na šerijatski prihvatljiv način. Dodatni problemi primene Bazelskih standarda su: odsustvo metoda merenja rizika, nepostojanja islamskih rejting agencija koje bi odredile rejting islamskih banaka, interni pristupi su ograničeni zbog nedostupnosti podataka o slučajevima neizvršenja obaveza pojedinih dužnika, i Bazelski standardi ne prepoznaju specifičnost islamskih investicionih depozita i odnosa između njihovih vlasnika i islamske banke.

Na kraju zaključujemo da je razvoj islamskog bankarstva još uvek u početnim fazama, ali da perspektiva za budući razvoj i razvoj na konvencionalnim tržištima itekako ima. To se pokazalo i tokom globalne ekonomske krize 2008. godine kada su upravo zahvaljujući svojim principima koji su usađeni u finansijske proizvode i generalno poslovnu filozofiju, islamske banke uspele da prođu bez većih posledica. Takođe, sa ekspanzijom arapskog kapitala u svetu dodatno se javlja interesovanje za islamske finansije. Na našim prostoprima za razvoj islamskog banakrstva ključna ograničenja su regulativa ali i nepoznavanje ovog koncepta bankarstva.

Ekonomija i finansije u islamskim sistemima svoje temelje imaju u verskim učenjima islama. Ključna poruka koju ova objedinjena filozofija života i rada šalje jeste odnos čoveka prema Bogu, svetu i ljudima treba biti isti tj. treba težiti uspostavljanju socio-ekonomske pravde i blagostanja.

LITERATURA

KNJIGE:

1. Abbulaziz Bin Abdullah Bin Baz. (2000). *Warning Against Riba (Usury) Transactons*. Madihah Publisers and Distributors
https://d1.islamhouse.com/data/en/ih_books/single/en_Warning_Against_Riba_Transactions.pdf
2. Chapra, M. U. (2001). *What is islamic economics?* Jeddah: Islamic Development Bank.
https://ieaoi.ir/files/site1/pages/ketab/english_book/66.pdf
3. Edib, S. (2013). *Uvod u islamsku ekonomiju i finansije. Teorija i praksa*. Sarajevo: Dobra knjiga
4. Iqbal, Z. & Mirakhor, A. (2009). *Uvod u islamske financije – teorija i praksa*. Zagreb: Mette d.o.o.
5. Kabir, H. M. & Lewis, M. (2007). *Handbook of Islamic Banking*. UK: Edward Elgar
https://www.isfin.net/sites/isfin.com/files/handbook_of_islamic_banking.pdf
6. Khan, Z.A. (2000). *Islamic banking and its operations*. London: Institute of Islamic Banking and Insurance
7. Kozarević, E. i Baraković Nurkić, M. (2015). *Konvencionalno i islamsko bankarstvo s aspekta upravljanja rizicima*. Tuzla: OFF-SET
8. Kozarević, E. i Nuhanović, A. (2020). *Osnove ekonomskog i finansijskog islamskog sistema*. Tuzla: OFF-SET

[https://www.researchgate.net/profile/Emira-](https://www.researchgate.net/profile/Emira-Kozarevic/publication/339848650_Osnove_islamskog_ekonomskog_i_finansijskog_sistema/links/5f2aec47299bf13404a5b7cf/Osnove-islamskog-ekonomskog-i-finansijskog-sistema.pdf)

[Kozarevic/publication/339848650_Osnove_islamskog_ekonomskog_i_finansijskog_sistema/links/5f2aec47299bf13404a5b7cf/Osnove-islamskog-ekonomskog-i-finansijskog-sistema.pdf](https://www.researchgate.net/profile/Emira-Kozarevic/publication/339848650_Osnove_islamskog_ekonomskog_i_finansijskog_sistema/links/5f2aec47299bf13404a5b7cf/Osnove-islamskog-ekonomskog-i-finansijskog-sistema.pdf)

9. Hadžić, F. (2005). *Islamsko bankarstvo i razvoj*. Sarajevo: Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu

ČLANAK U:

- ZBORNIKU

1. Siddiqui, M. N. (1995). *Islamic Economics and Finance*. U: *Encyclopedia of Islamic Banking and Insurance*. London: Institute of Islamic Banking and Insurance
2. Sovilj, R. (2020). *Pravno uređenje islamskog finansijskog tržišta*. str. 217-227. U: *Uvod u Šerijatsko pravo*. Beograd: Institut za uporedno pravo Beograd
http://iriss.idn.org.rs/419/1/RSovil_Pravno_uredjenje_islamskog_finansijskog_trzista.pdf

- ČASOPISU

1. Bećirović, S. i Dudić, A. (2013). *Izazovi kod osnivanja islamskih banaka*. *Ekonomski izazovi* 2(3), str.78-96.
https://www.researchgate.net/publication/263542612_Izazovi_kod_osnivanja_islamskih_banaka
2. Bećirović, S. (2014). Pravni izazovi kod osnivanja islamskih banaka u Srbiji. *Pravne teme*, 2(3), str.46-65.
https://www.researchgate.net/publication/265972368_PRAVNI_IZAZOVI_KOD_OSNIVANJA_ISLAMSKIH_BANAKA_U_SRBII
3. Gicić, E. (2013). Analiza najpoznatijih islamskih banaka. *Ekonomski izazovi*, 2(3), str. 97-111.
<https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/2217-8821/2013/2217-88211303097G.pdf>
4. Kozarević, E. i Nuhanović, A. (2020). Društveno odgovorno poslovanje u kontekstu konvencionalne i islamske ekonomije – komparativna analiza. *Banke&Biznis* 212, str. 48-49.
https://www.researchgate.net/publication/339726499_Drustveno_odgovorno_poslovanje_u_kontekstu_konvencionalne_i_islamske_ekonomije_-_komparativna_analiza
5. Lekpek, A. (2016). Islamske banke vs. investicioni fondovi – Status ulagača u teoriji i praksi. *Bankarstvo*, 45(2), str. 92-193.
<https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1451-4354/2016/1451-43541602092L.pdf>
6. Lekpek, A (2017). Primenjenost Bazelskih standarda u islamskom bankarstvu. *Bankarstvo* 46(1) , str. 68-83.

<https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1451-4354/2017/1451-43541701068L.pdf>

7. Marinković, S. (2013). Islamsko nasuprot konvencionalnaom bankarstvu: Uporedna analiza aranžmana finansiranja. *Bankarstvo*, 3, str. 107-141.

<https://www.ubs-asb.com/Portals/0/Casopis/2013/3/UBS-Bankarstvo-3-2013-Marinkovic.pdf>

8. Milenković, I. i Milenković, D. (2016). Kamata i Garar u islamskom bankarstvu. *Bankarstvo* 45(1), str. 54-69.

<https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1451-4354/2016/1451-43541601054M.pdf>